

RAPPORT FRÅN RIKSANTIKVARIÉÄMBETET

Kriterier för bedömning av kvalitet i uppdragsarkeologin

Anders Kritz

RAPPORT FRÅN RIKSANTIKVARIEÄMBETET

Kriterier för bedömning av kvalitet i uppdragsarkeologin

Anders Kritz

Riksantikvarieämbetet
Box 5405, SE-114 84 Stockholm
Tel 08-5191 8000
Fax 08-660 72 84
www.raa.se
riksant@raa.se

© Riksantikvarieämbetet, 2010

Författare: Anders Kritz

Omslag: Johannes Nieminen och Jeanette Gustavsson i arbete på Skövde 175.

Foto: Lillemor Öhman, praktikant på Riksantikvarieämbetet (UV Väst) våren 2010.

Grafisk form och layout: Lena Troedson, Riksantikvarieämbetet.

ISBN: 978-91-7209-563-2

Rapporten *Kriterier för bedömning av kvalitet i uppdragsarkeologin*

är finansierad med hjälp av Riksantikvarieämbetets sektorsforskningsanslag, FoU.

Förord

Svensk uppdragsarkeologi har under de senaste åren genomgått stora förändringar. Behovet av instrument för att bedöma såväl kvalitet som kostnadseffektivitet inom verksamheten har därmed ökat. Riksantikvarieämbetet har en central roll i sammanhanget, inte minst genom de föreskrifter och allmänna råd som myndigheten utarbetar. Därför genomförs en särskild satsning inom området, med målsättningen att utveckla kvaliteten inom uppdragsarkeologin. Som ett led i detta har en förstudie i form av ett FoU-projekt bedrivits under 2009, med syfte att identifiera och definiera olika uppdragsarkeologiska kvalitetskriterier. Studien har utförts av Anders Kritz, länsstyrelsen i Örebro län, som även författat rapporten.

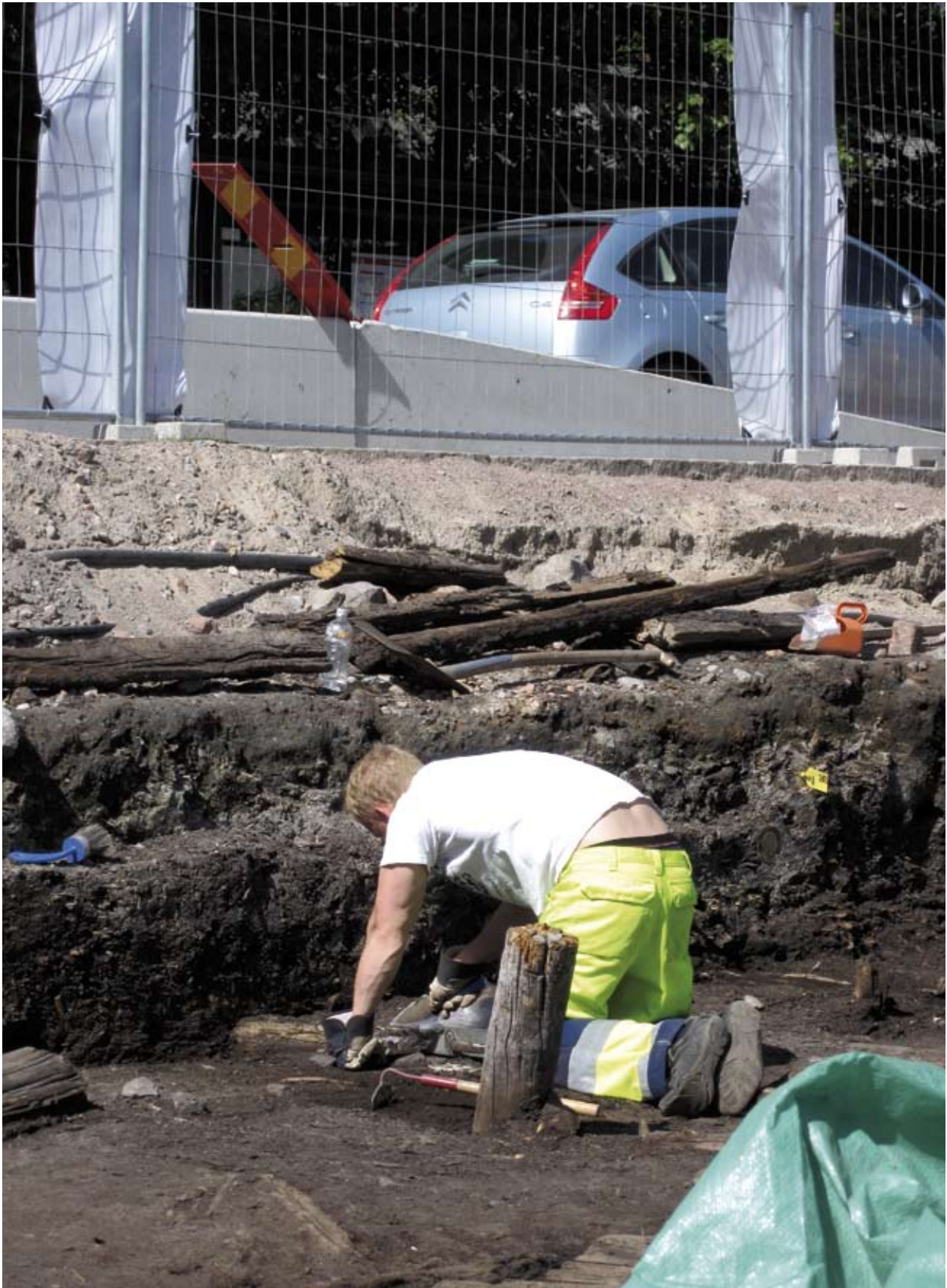
Rapporten ger en god översikt över den uppdragsarkeologiska processen, med en analys av dess olika steg. Särskild vikt läggs vid den uppdragsarkeologiska planeringsfasen. Genomförande och efterarbete behandlas mera översiktligt, då vägledning för dokumentation och rapportering för närvarande behandlas separat av Riksantikvarieämbetet. Avslutningsvis i rapporten ger författaren sin sammanfattande syn på ett urval kvalitativa nyckelmoment som kan vara av särskild vikt för att uppnå goda resultat i den uppdragsarkeologiska verksamheten.

Arbetet med att åstadkomma så god kvalitet och kostnadseffektivitet som möjligt inom svensk uppdragsarkeologi är långsiktigt. Rapporten är ett värdefullt bidrag till den pågående kvalitetsdiskussionen. Som förstudie utgör den en utgångspunkt för det fortsatta arbetet med dessa frågor.

Inger Liliequist
Riksantikvarie

Riksantikvarieämbetets sektorsforskningsanslag, FoU, syftar till att utveckla kunskapsuppbyggnad och stimulera till forskning om kulturarvet och kulturmiljön. FoU-anslaget används för att stödja forskningsprojekt som befinner sig i mötet mellan kulturpolitik, kunskapsuppbyggnad om kulturmiljöer samt de vetenskapliga disciplinerna.

Medeltida kulturlager i kv Åkroken, Nyköping, Södermanland (2010). Foto: Carolina Andersson, Riksantikvarieämbetet.

Innehåll

Bakgrund 7

Inledning 9

Den uppdragsarkeologiska processen och avgränsning av förstudien 9

Begreppet kvalitet 10

Uppdragsarkeologisk kvalitet utanför Sverige 12

Kvalitet i processen och kvalitet i resultatet 13

Förutsättningar 15

Planeringen 17

Samrådet 17

Tillståndsprovningen 20

Förfrågningsunderlag – undersökningsplan – utvärdering av anbud 31

Utvärdering av anbud - övrigt 60

Kvalitativa nyckelmoment 69

Förundersökningen 69

Länsstyrelsens val och redovisning av inriktning och ambitionsnivå 71

Målgrupper 71

Frågeställningar – teoretiskt metodresonemang – praktisk fältmetod 72

Utvärdering av anbud 72

Rapportering 73

Tillsyn 73

Referenser 76

Fyndmaterial från undersökningen i Lindängelund, Malmö, Skåne (2008). Foto: Leif Gren, Riksantikvarieämbetet.

Bakgrund

Föreliggande rapport är resultatet av ett FoU-projekt med syfte att identifiera och definiera kvalitetskriterier för bedömning av kvalitet inom uppdragsarkeologin. Projektet har drivits av projektledare Anders Kritz vid länsstyrelsen i Örebro län i form av en förstudie under 2,5 arbetsmånader under 2009.

Studien har varit ett led i Riksantikvarieämbetets satsning på att diskutera och utveckla kvaliteten inom uppdragsarkeologin. Andra insatser har varit att i vägledningstexter till KML formulera vad som är god kvalitet i uppdragsarkeologin och hur arbetet bör bedrivas för att uppnå denna. En annan insats under 2009 har varit den nationella konferensen om kvalitet i uppdragsarkeologin i november.

Behovet av att kunna bedöma kvalitet och kostnadseffektivitet i uppdragsarkeologin har påtalats under en längre tid. Utredningen Uppdragsarkeologi i tiden (SOU 2005:80) betonar vikten av kontroll av undersökningarnas kostnader och kvalitet. Att kvaliteten inom uppdragsarkeologin behöver säkerställas har också aktualiserats i Ola Wetterbergs Utredning angående uppdragsarkeologin (2008). I Riksantikvarieämbetets föreskrifter för uppdragsarkeologi (KRFS 2007:2) betonas kvalitetssäkring av varje enskild undersökning. Även från länsstyrelsehåll efterlyses tydliga kvalitetskriterier för bedömning av undersökningsplaner och utvärdering av resultat från arkeologiska undersökningar.

I enlighet med föreskrifterna för uppdragsarkeologin ankommer det på länsstyrelsen att bedöma om en arkeologisk undersökning är kostnadseffektiv, dvs att den genomförs med god kvalitet till en rimlig kostnad. Länsstyrelsen har att hantera komplexa utvärderingar där många undersökningsplaner närmast är att likna vid ambitiösa forskningsansökningar. I länsstyrelsens arbete med att upprätta förfrågningsunderlag, bedöma undersökningsplaner och att utvärdera anbud finns vissa kvalitetskriterier som kan mätas, medan andra inte kan kvantifieras utan endast är möjliga att bedöma. Formella krav kan exempelvis ställas upp som skall-satser och utvärderas medan kvaliteten på det förväntade innehållet i de arkeologiska undersökningarna utvärderas i form av en bedömning.

Länsstyrelsens bedömning av kvaliteten görs vid flera olika tillfällen i handläggningsprocessen. Det sker vid bedömning av undersökningsplaner och vid bedömning av undersökares lämplighet samt som den bedömning av undersökningsresultatens måluppfyllelse som sker inom ramen för länsstyrelsens tillsyn. Det gäller således för länsstyrelsen att identifiera en nedre gräns för kvalitet under vilken verksamheten är meningslös, likväl som en övre gräns för kostnader över vilken verksamheten blir oacceptabel i samhällets ögon.

Uppdragsarkeologin har många avnämare med skilda behov: företagare, beslutsfattare, forskare och allmänhet. Dessa grupper ställer olika kvalitetskrav på uppdragsarkeologin. Kriterierna kan utgå från den vetenskapliga kvaliteten, dvs relevans för forskning. Kvalitet för företagare och besluts-

fattare kan däremot vara administrativ användbarhet medan tillgänglighet skulle kunna vara ett viktigt kvalitetskriterium för allmänheten.

Bedömningen av kvalitet görs idag till stora delar utifrån uttalade bedömningsgrunder och det saknas vägledning för länsstyrelsens avvägning mellan kvalitet och kostnader i enskilda undersökningar. För att kunna bedöma kvalitet och kostnadseffektivitet i uppdragsarkeologin behöver vi således definiera kvalitetskriterier. I föreskrifterna finns ett antal kriterier som på en övergripande nivå anger vad som bör beaktas vid bedömningen (frågeställningarnas och rapporteringens relevans, metod/genomförande, undersökarens lämplighet och kompetens). Dessa behöver brytas ned, konkretiseras och kompletteras för att göras operativa. Detta har varit syftet med FoU-projektet. Projektet har också haft till uppgift att göra en genomlysning av den uppdragsarkeologiska processen för att identifiera moment av avgörande betydelse för god kvalitet i process och resultat.

Eva Skyllberg
Samhällsavdelningen
Riksantikvarieämbetet

1. Inledning

1.1 Den uppdragsarkeologiska processen och avgränsning av förstudien

Den uppdragsarkeologiska processen kan delas in i olika faser. Planeringsfasen sträcker sig från det första samrådet mellan företagare och länsstyrelse till länsstyrelsens beslut om den arkeologiska undersökningen. Fältarbetsfasen sträcker sig från länsstyrelsens beslut till det att fältarbetet är avslutat. Rapportfasen börjar vid fältarbetets slut och avslutas när rapporten är tryckt. Förankringsfasen innebär att den kunskap och de insikter som undersökningen har gett ska förankras i samhället utanför uppdragsarkeologin. Denna fas sträcker sig från det att rapporten är tryckt och framåt. I praktiken går naturligtvis faserna in i varandra. Förankringen av uppdragsarkeologin inleds ju tex redan i planeringsfasen.

Varje fas innehåller ett antal arbetsuppgifter som ska utföras. Olika arbetsuppgifter utförs av olika institutioner. De flesta utförs av länsstyrelsen och undersökarna. Vissa arbetsuppgifter, som exempelvis upprättande av förfrågningsunderlag och undersökningsplaner, innehåller i sin tur flera olika arbetsmoment. Länsstyrelsen ska tex i förfrågningsunderlaget precisera målgrupper och ange ambitionsnivån för undersökningen och undersökaren ska i undersökningsplanen ange val av metoder och fyndstrategi. För att uppdragsarkeologin ska kunna vara av genomgående god kvalitet är det nödvändigt att dessa olika arbetsuppgifter och arbetsmoment utförs på ett bra sätt. Nyckelfrågan är naturligtvis: Vad menas med "ett bra sätt"?

Arbetet med förstudien har i viss utsträckning haft karaktären av en processanalys. Jag har analyserat den typiska gången för ett uppdragsarkeologiskt ärende och försökt identifiera de arbetsuppgifter och arbetsmoment som jag bedömer har betydelse för kvaliteten på det uppdragsarkeologiska resultatet. Mitt mål har även varit att precisera grundläggande krav på hur dessa arbetsuppgifter och arbetsmoment ska utföras för att kunna sägas ha god kvalitet. Målsättningen har varit att inte enbart fokusera på de arbetsuppgifter som undersökaren ska utföra, utan även att lyfta fram de arbetsuppgifter som länsstyrelsen och företagaren ansvarar för. Även dessa arbetsuppgifter har stor betydelse för kvaliteten på uppdragsarkeologin.

Den ursprungliga avsikten med förstudien var att analysera den uppdragsarkeologiska processen från början till slut. Under arbetets gång ändrades inriktningen mot att i första hand fokusera på de arbetsuppgifter som rymms inom *planeringsfasen*. Fältarbete och rapportarbete kom endast att beröras översiktligt. Den främsta anledningen till detta var att Riksantikvarieämbetet arbetade med de delar av vägledningen för uppdragsarkeologi som behandlar rapportering och dokumentation. Avsnittet om rapportering publicerades våren 2010, dvs efter att föreliggande arbete hade slutförts. Det bedömdes därför vara onödigt att föregripa den diskussion om kvalitet i fält- och rapportarbete som fördes i vägledningen. Redan innan arbetet med förstudien inleddes bestämdes att den sk förankringsfasen inte skulle ingå i analysen. Kvalitet i denna del av uppdragsarkeologin anknyter nära

till diskussionen om arkeologins samhällsnytta, dvs i vilken utsträckning som uppdragsarkeologin och dess resultat uppfattas som nyttig (-a) och betydelsefull (-a) av samhället utanför den arkeologiska sektorn. Några möjligheter att diskutera detta angelägna tema fanns inte inom den relativt begränsade tid som stod till förfogande för förstudien.

Arbetet med förstudien har haft karaktären av en utredning. Mitt uppdrag har varit att identifiera och definiera de kriterier som, enligt min uppfattning, är viktiga för att bedöma kvalitet i planeringen av uppdragsarkeologin. Utgångspunkten för arbetet har dels varit de riktlinjer och den vägledning i frågan som Riksantikvarieämbetet redovisar i verkställighetsföreskrifter (KRFS 2007:2) och vägledning för uppdragsarkeologi, dels den erfarenhet som jag själv har samlat på mig under de år jag har arbetat med uppdragsarkeologi på länsstyrelsen. För att få ett bredare perspektiv och ett större underlag har jag även fört diskussioner med kollegor på andra länsstyrelser, representanter för undersökare samt universitet. De institutioner som har deltagit i diskussionerna har varit länsstyrelserna i Stockholm, Västra Götaland, Kalmar, Skåne och Västmanland, Riksantikvarieämbetet, UV Syd, Malmö Museer, Kulturen i Lund, Arkeologikonsult i Upplands Väsby och Institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet. Även min uppdragsgivare Riksantikvarieämbetet har genom Eva Skyllberg, Carolina Andersson och Agneta Lagerlöf varit en viktig samtalspartner i arbetet med förstudien.

Jag är medveten om att antalet samtalspartners är litet. Det har helt enkelt inte funnits tid till att involvera fler institutioner i arbetet med förstudien. Det är dock viktigt att understryka att samtalen inte har haft till syfte att skapa en representativ bild av vad olika typer av aktörer/intressenter har för åsikter i frågan om kvalitet i uppdragsarkeologin. Det har m a o inte handlat om något regelrätt remissförfarande. Mitt syfte med samtalen har istället varit att få idéer till att utveckla min egen syn på kvalitet i den uppdragsarkeologiska planeringen.

Det är, sammanfattningsvis, inget stort utredningsarbete som jag har utfört. Sammanlagt har arbetet med förstudien tagit 2,5 månader.

1.2 Begreppet kvalitet

Inom ramen för denna förstudie finns det varken tid eller utrymme att på ett mer utförligt sätt diskutera begreppet ”kvalitet”. Diskussionen om vad kvalitet är, hur begreppet har uppstått och utvecklats och på vilka olika sätt det används idag är oerhört bred. Det är dock på sin plats att mycket kort karakterisera begreppet kvalitet (tex Gustafsson och Magnusson Staaf 2002:7f, Strannegård 2007).

Det latinska ursprunget till ordet kvalitet, *qualitas*, betyder egentligen bara ”egenskap”, ”beskaffenhet”, dvs utan någon värdering av denna egenskap. Det sätt på vilket begreppet kvalitet normalt används idag innebär dock att det betecknar *positiva* egenskaper. En kvalitet är lika med en god egenskap. Uppfattningen om vad som är god kvalitet är inte statisk, utan varierar i tid och rum och beroende på sammanhang. Det som betraktas som

Åkroken, Nyköping, Södermanland (2010). Foto: Carolina Andersson, Riksantikvarieämbetet.

god kvalitet idag kanske inte gör det om tio år. Uppfattningar om kvalitet är således barn av sin tid och föremål för omvärdering och förändring.

Kvalitet kan vara både mätbar och omätbar. De mätbara kvaliteterna har en sådan karaktär att de kan kvantifieras. Inom uppdragsarkeologin är det ofta formella kvaliteter som är mätbara. Det kan t ex handla om i vilken utsträckning som undersökningsplaner innehåller de uppgifter som föreskrifter och kravspecifikationer anger att de ska innehålla. Inom uppdragsarkeologin finns även många innehållsmässiga kvaliteter. Dessa är sällan empiriskt mätbara. Det kan exempelvis röra sig om hur ambitionsnivån för undersökningen har preciserats, om frågeställningarna är relevanta eller om meningsfull kunskap har skapats genom undersökningen. Dessa kvaliteter går att bedöma men inte att mäta (jfr Kvalitet i uppdragsarkeologin. Dokumentation från Riksantikvarieämbetets konferens i Stockholm 23-24 november 2009). De flesta av de kvaliteter som diskuteras i denna förstudie är av den senare typen.

För att kunna åstadkomma och bedöma kvalitet på en produkt eller en tjänst (t ex en arkeologisk undersökning) måste man först klargöra vilka egenskaper som har betydelse för kvaliteten på produkten/tjänsten. Man måste även tydliggöra på vilka sätt dessa egenskaper har betydelse för kvaliteten. Vilka arbetsuppgifter har betydelse för kvaliteten på en arkeologisk undersökning? Varför har de betydelse för kvaliteten? Hur ska dessa arbetsuppgifter utföras för att skapa god kvalitet i undersökningen? För att kunna uttala sig om kvalitet på ett meningsfullt sätt måste man således formulera kvalitetskriterier mot vilka kvaliteten kan bedömas eller mätas. Man skapar m a o en sorts regler för vad som ska betraktas som god kvalitet. Reglerna/kriterierna ”styr” bedömarens uppmärksamhet och talar om vilka aspekter på kvalitet som är viktiga i det aktuella sammanhanget (jfr Rönn 2007:95).

1.3 Uppdragsarkeologisk kvalitet utanför Sverige

Diskussionen om kvalitet i uppdragsarkeologin är inte unik för Sverige. I så gott som alla länder som har någon form av uppdragsarkeologi finns ett behov av att säkerställa att de arkeologiska undersökningarna utförs med tillräckligt god kvalitet. Sätten att garantera kvaliteten kan dock variera en hel del (t ex Willems & van den Dries 2007).

I såväl Holland som England är uppdragsarkeologin konkurrensutsatt. I båda länderna har de arkeologiska aktörerna enats om detaljerade anvisningar för hur olika arkeologiska uppdrag ska utföras. I England är det IfA (Institute for Archaeologists) som genom ”Standard and guidance” tillhandahåller en grund för bedömning av kvaliteten i arkeologiska uppdrag (IfA webbsida www.archaeologists.net). IfA:s Standard and guidance kan ungefär beskrivas som en sammanslagning av våra föreskrifter och vägledning för uppdragsarkeologi. IfA:s anvisningar är dock mer omfattande och har en betydligt högre detaljeringsgrad.

Än mer omfattande och detaljerade är de holländska anvisningarna. ”Dutch Archaeology Quality Standard” (Willems & Brandt 2004), publicerad av Erfgoedinspectie (ung. Den statliga kulturarvsinspektionen),

utgörs av ingående processanalyser av olika typer av arkeologiska uppdrag. Processerna redovisas genom flödesdiagram, tabeller och beskrivande text. I processanalyserna anges vilka arbetsuppgifter som ska göras, varför de ska göras, vem som ska göra dem och delvis även hur de ska göras. Kvalitetsstandarden anges ofta mycket detaljerat. Den talar exempelvis om vad som ska ingå i undersökningsplanen, hur olika typer av anläggningar ska grävas och dokumenteras, hur prover ska tas, hur planer ska upprättas, hur dumpmassor ska hanteras, vilken typ av pennor som ska användas för att märka fyndpåsar, vilken information som ska finnas på fyndpåsarna, kvaliteten på ritfilm o s v. Det anges även lämpliga kontrollpunkter i den arkeologiska undersökningen. Det anges t o m vissa nyckeltal för hur lång tid grävning av olika typer av fornlämningar i olika typer av jordarter normalt tar. ”Dutch Archaeology Quality Standard” är m a o en sorts handbok eller checklista för hur en arkeologisk undersökning ska planeras och utföras. Den är mycket handfast och innehåller många praktiska råd. Den styr uppdragsarkeologin mycket mer än vad något dokument i Sverige gör.

Gemensamt för både de engelska och holländska anvisningarna är att de medvetet undviker att lägga kvalitetsaspekter på forskningsprocessen, eftersom man anser att den ska vara friare. Anvisningarna har därför en mycket deskriptiv karaktär. Gemensamt är också att kvalitetsstandarden i princip endast gäller de arbetsuppgifter som undersökarna utför. Någon diskussion om hur tex beslutande myndigheters agerande påverkar kvaliteten på uppdragsarkeologin finns inte. Frågan om personalens och företagens kompetens behandlas inte i anvisningarna. I båda länderna ska denna kompetens garanteras genom ett slags certifieringssystem.

1.4 Kvalitet i processen och kvalitet i resultatet

God kvalitet i det arkeologiska slutresultatet och god kvalitet i den uppdragsarkeologiska process som leder fram till resultatet är inte samma sak, även om dessa kvaliteter är intimt förknippade med varandra. Det är självklart viktigt att den kunskap som är resultatet av en arkeologisk undersökning håller god kvalitet. Om man inte ska förlita sig på tur eller en mycket skicklig arkeolog som förmår att skapa kunskap ur kaos, är det dock viktigt att även vägen fram till kunskapen håller god kvalitet. Genom att hålla god kvalitet i varje steg, i varje arbetsuppgift, i den uppdragsarkeologiska processen, ökar möjligheten att nå god kvalitet i det arkeologiska resultatet. Man skulle kunna säga att den uppdragsarkeologiska processen i första hand är det redskap som vi använder för att åstadkomma god kvalitet i det arkeologiska resultatet.

Processen är dock även det redskap vi använder för att skapa insyn i uppdragsarkeologin. God kvalitet i processen förutsätter därför också tydlighet och transparens i hanteringen av det arkeologiska ärendet. Utomstående måste kunna förstå hur de arkeologiska resultaten har kommit till. Det måste vara möjligt att i efterhand utvärdera såväl den vetenskapliga som den pedagogiska och formella hanteringen av ärendet (tex Rudebeck, m fl 2001:31, Lönn 2006:16, 61, jfr även Berggren & Burström 2002). En sådan

kvalitetskontroll gör det möjligt att kontinuerligt förbättra kvaliteten på uppdragsarkeologin. I förlängningen bidrar den även till att öka uppdragsarkeologins trovärdighet i resten av samhället.

För att främja kvaliteten på det arkeologiska *resultatet* är det viktigt att de avvägningar, bedömningar och ställningstaganden som framför allt länsstyrelsen och undersökare gör i det arkeologiska ärendet är av god kvalitet. För att underbygga kvaliteten på själva *processen* är det en fördel om dessa avvägningar, bedömningar och ställningstaganden även dokumenteras skriftligt, tex i form av PM, minnesanteckningar eller dagboksanteckningar. Tydligheten ökar, risken för missförstånd minskar, transparensen i processen blir större och utvärderingen av ärendet därmed lättare att göra. Det är möjligt också för en person som inte har varit inblandad i ärendet att värdera det sätt på vilket undersökningen har planerats och genomförts (jfr Larsson 2005:51, 54, 68).

2. Förutsättningar

En grundläggande förutsättning för att den uppdragsarkeologiska processen ska kunna genomföras med god kvalitet är att samhället utanför kulturmiljösektorn förstår vad uppdragsarkeologi är och hur och varför den utförs. Min erfarenhet är att företagare och allmänhet ofta har svårt att förstå den uppdragsarkeologiska processen. Allmänheten uppfattar ofta arkeologi som någonting som måste göras när ny mark ska tas i anspråk, som kan ge intressanta resultat, som kostar mycket pengar och som försenar byggen. Även företagare som relativt ofta kommer i kontakt med uppdragsarkeologin har det svårt att skilja mellan begreppen särskild utredning, förundersökning och särskild undersökning/slutundersökning. Det är uppenbart att vårt (dvs sektorns) sätt att förmedla allmän kunskap om den uppdragsarkeologiska processen till exempelvis företagare, kommuner och allmänhet skulle kunna bli mycket bättre.

För att öka kunskapen om uppdragsarkeologi och underlätta planeringen av arbetsföretag behöver det finnas lättillgängliga informationsmaterial, både på webben och i form av trycksaker. Informationsmaterialen bör redovisa exempelvis varför uppdragsarkeologiska undersökningar utförs och hur de går till. Det bör finnas information om de olika stegen (utredning, för- och slutundersökning) i den uppdragsarkeologiska processen och vad respektive steg syftar till. Inte minst viktigt är att redogöra för de faktorer i uppdragsarkeologin som främst påverkar planeringen av ett arbetsföretag, t ex:

- Hur lång tid de arkeologiska stegen brukar ta.
- Hur årstiderna påverkar möjligheterna att utföra arkeologiska undersökningar.
- Allmän information om kostnader, ansvaret för kostnaderna och möjligheterna till anbudsförfarande.
- Att en arkeologisk undersökning inte enbart handlar om fältarbete, utan att även rapportarbete är en obligatorisk del av undersökningen.

Ett *informationsmaterial* som på ett enkelt och tydligt sätt klargör de allmänna uppdragsarkeologiska förutsättningarna är nödvändigt för att företagaren ska få tillräcklig kunskap för att i samrådshandlingen/tillståndsansökan kunna redogöra för arbetsföretaget på ett sådant sätt att länsstyrelsen kan bedöma hur detta kommer att påverka fornlämningen. Detta i sin tur är nödvändigt för att länsstyrelsen på ett korrekt sätt ska kunna informera företagaren om hur uppdragsarkeologin kommer att påverka arbetsföretaget.

Ansvaret för att förmedla den allmänna kunskapen till samhället utanför kulturmiljösektorn delas av Riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att det finns ett lättillgängligt informationsmaterial om uppdragsarkeologi anpassat för företagaren, både på webben och i form av trycksaker.

Grav vid St Olofs kloster i Skänninge, Östergötland (2005). Foto: Eva Skyllberg, Riksantikvarieämbetet.

3. Planeringen

3.1 Samrådet

Enligt 2 kap. 10 § KML bör den som planerar att genomföra ett arbetsföretag i god tid ta reda på om någon fornlämning kan beröras av företaget och i så fall snarast samråda med länsstyrelsen. Om arbetsföretaget inte kan ändras så att fornlämningen inte berörs, kan företagaren ansöka hos länsstyrelsen om tillstånd till att ta bort fornlämningen, helt eller delvis. Samrådshandlingen och tillståndsansökan har betydelse för kvaliteten i den fortsatta uppdragsarkeologiska processen. Genom samrådet eller ansökan ska länsstyrelsen få den information som myndigheten behöver för tillståndsprövningen och att anpassa de uppdragsarkeologiska åtgärderna efter arbetsföretagets förutsättningar.

En förutsättning för att uppnå god kvalitet är att samrådet/ansökan sker i god tid innan arbetsföretaget ska inledas. Min uppfattning är att det under de senaste 20 åren har det skett en stor förbättring av företagarnas framförhållning när det gäller arkeologi. Det gäller inte minst de stora exploatörerna som exempelvis Vägverket. Även om medvetenheten om fornlämningar och uppdragsarkeologi har ökat bland företagare, tycker jag att det fortfarande är alldeles för ofta som dessa frågor kommer in för sent i planeringen av arbetsföretag. Trots att många företagare anser att det är viktigt att arkeologifrågorna kommer in tidigt i planeringsprocessen (tex Larsson 2005), är det i praktiken andra hänsyn som styr planeringen. Det är ofta först när dessa avgörande pusselbitar har fallit på plats som frågan om arkeologiska undersökningar aktualiseras. När detta sker kan starten för arbetsföretaget vara mycket nära. Om länsstyrelsen och undersökaren p g a detta tvingas forcera upprättandet av förfrågningsunderlag och undersökningsplaner liksom även genomförandet av själva fältarbetet, riskerar detta att påverka undersökningens kvalitet negativt. Om undersökaren p g a tidspress tvingas genomföra undersökningen under en årstid som inte är lämplig för arkeologiskt fältarbete (dvs vintern), riskerar även detta att resultera i en sämre kvalitet på undersökningen.

En annan förutsättning för god kvalitet är att företagaren redan i samrådet kan redovisa det totala exploateringsområdet, inklusive alla de byggnader, anläggningar och markingrepp som arbetsföretaget kommer att medföra. Som jag ser det är det alldeles för vanligt att nya exploateringsytor tillkommer under arbetsföretagets gång. Det kan röra sig om sidovägar, bullervallar, vändplaner, parkeringsplatser, tippområden, etableringsytor, m.m. En del av dessa delprojekt kan vara svåra att förutse för företagaren. Många av dem borde dock kunna redovisas redan i projekteringsskedet. Det faktum att en arkeologisk undersökning bryts upp i flera mindre delar försämrar normalt den arkeologiska kvaliteten. Det bidrar till ökade arkeologiska kostnader, längre handläggningstid och riskerar dessutom att försvåra den vetenskapliga tolkningen av de arkeologiska insatserna. Även om den vetenskapliga kvaliteten ofta kan upprätthållas, är det svårt att bortse från att ökade kostnader och mer resurser för handläggning totalt sett resulterar i

lägre kostnadseffektivitet. Ansvaret för att samrådshandlingen/ansökningshandlingen håller god kvalitet vilar på företagaren.

När företagaren har presenterat planerna för arbetsföretaget för länsstyrelsen är det länsstyrelsens ansvar att informera företagaren om de uppdragsarkeologiska förutsättningarna i det aktuella ärendet. För länsstyrelsen handlar det m a o om att förmedla specifik kunskap om den uppdragsarkeologiska processen till företagaren. I första hand gäller det naturligtvis att försöka justera arbetsföretaget så att fornlämningar inte berörs eller ens riskerar att beröras. Om detta inte är möjligt behöver länsstyrelsen informera företagaren om hur själva tillståndsprovningen går till och om de uppdragsarkeologiska konsekvenserna av arbetsföretaget (jfr s. 15, Förutsättningar). Ett kriterium på god kvalitet är att företagaren får den information som hon/han behöver för att anpassa sitt arbetsföretag efter de uppdragsarkeologiska förutsättningarna. Företagaren måste också få reda på vilka skyldigheter (tex att ordna marktillträde) respektive rättigheter (tex möjligheten till bidrag eller kostnadsbefrielse) som han/hon har.

Tydlig information till företagaren om de uppdragsarkeologiska förutsättningarna i det aktuella ärendet, ger också bättre förutsättningar för att åstadkomma god kvalitet på slutprodukten, dvs det arkeologiska resultatet.

I samrådsfasen är dialogen mellan länsstyrelsen och företagaren avgörande för kvaliteten på den uppdragsarkeologiska processen och, i förlängningen, på det arkeologiska resultatet. Det sätt på vilket länsstyrelsen och företagaren genomför sin del av samrådet har avgörande betydelse för hur den andra parten ska kunna fullgöra sina arbetsuppgifter.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att länsstyrelsen får den information som myndigheten behöver för tillståndsprovningen och för att kunna anpassa de uppdragsarkeologiska åtgärderna efter arbetsföretagets förutsättningar.
- Att samrådet/ansökan sker i god tid innan arbetsföretaget ska inledas och att företagaren redan i samrådet kan redovisa det totala exploateringsområdet, inklusive alla de markgrepp som arbetsföretaget kommer att medföra.
- Att länsstyrelsen ger företagaren den information som hon/han behöver för att anpassa sitt arbetsföretag efter de uppdragsarkeologiska förutsättningarna. Företagaren behöver bl a få tydliga besked om vilka arkeologiska åtgärder som ska utföras, hur lång tid de kommer att ta, ungefär hur mycket de kommer att kosta, etc.

3.1.1 Särskild arkeologisk utredning

”Om det behövs en särskild utredning för att ta reda på om en fast fornlämning berörs av ett planerat arbetsföretag som innebär att ett större markområde tas i anspråk, skall kostnaden för utredningen betalas av företagaren. Som sådan exploatering räknas tex anläggande av allmän väg, större enskild väg, järnväg, flygfält, anläggning för energiförsörjning, större vattenföretag och mer omfattande byggnader för bostads-, industri- eller handelsändamål” (2 kap. 11 § KML).

Det första mer genomgripande ställningstagande som länsstyrelsen måste göra inom ramen för samrådet är att bedöma om det ska utföras en arkeologisk utredning. Vägledning för hur en sådan bedömning bör göras är formulerade av Riksantikvarieämbetet i vägledningen för uppdragsarkeologi (Vägledning 2009). Det finns fyra grundläggande förutsättningar för att länsstyrelsen ska kunna besluta om en arkeologisk utredning enligt KML:

- Arbetsföretaget ska vara *fastlagt*.
Företagaren har m a o bestämt att arbetsföretaget ska genomföras.
- Det gäller arbetsföretaget av *särskild typ*.
I KML exemplifieras vilken typ av arbetsföretag som kan motivera en arkeologisk utredning. I princip berörs dock alla större markexploateringar.
- För att kostnadsansvaret ska vila på företagaren ska exploateringsområdet vara ett *större markområde*.
Enligt praxis är ett större markområde normalt minst 10 000 m² stort eller minst 500 meter långt.
- Det ska finnas ett uttalat *behov* av utredningen.
Ett beslut om arkeologisk utredning ska naturligtvis aldrig fattas slentrianmässigt. Förutom att de tre första förutsättningarna ska finnas, måste länsstyrelsen också kunna bedöma om det är sannolikt att tidigare okända fornlämningar kan beröras av arbetsföretaget.

När det gäller detta arbetsmoment är ett rimligt kriterium på god kvalitet att länsstyrelsen, utifrån dessa fyra förutsättningar, motiverar varför eller varför inte det ska utföras en arkeologisk utredning. Bedömningen av de tre första förutsättningarna är normalt sett okomplicerad. Länsstyrelsens utmaning ligger istället i att motivera varför eller varför inte det finns ett *behov* av utredningen.

Enligt min uppfattning bör länsstyrelsen i sin motivering åtminstone ta hänsyn till:

- Det kända fornlämningsbeståndet i området och närområdet, såsom det kommer till uttryck i FMIS.
- Brister i den kända fornlämningsbilden, beroende på fornminnesinventeringens ålder, kvalitet och inriktning.
- Resultaten av andra inventeringar, arkeologiska utredningar och undersökningar.
- Den allmänna bild av kulturlandskapet som ortnamn och annat historiskt källmaterialet ger.
- Topografiska och geologiska förutsättningar.
- Landhöjning och ändrade strandlinjer.

Om länsstyrelsen bedömer att det finns ett behov av en arkeologisk utredning går processen vidare med upprättande av förfrågningsunderlag och undersökningsplaner/ansbud, bedömning av undersökningsplaner/ansbud, val av undersökare, beslut, fältarbete, rapportarbete, tillsyn, etc. Syftet med utredningen är att det ska klarläggas om någon eller några fornlämningar berörs av arbetsföretaget.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att länsstyrelsen utifrån de fyra förutsättningarna fastlagt arbetsföretag, större markområde, typ av arbetsföretag och behov, tydligt motiverar varför eller varför inte det ska utföras en arkeologisk utredning. Särskilt viktigt i det sammanhanget är motiveringen av behovet av utredningen.

3.2 Tillståndsprövningen

Om det inte går att förändra arbetsföretaget på ett sådant sätt att inga fornlämningar berörs, kan företagaren ansöka hos länsstyrelsen om tillstånd till att ta bort berörda fornlämningar, helt eller delvis. Även företagarens ansökan om tillstånd har betydelse för kvaliteten på uppdragsarkeologin. En förutsättning för god kvalitet är att ansökan sker i god tid innan arbetsföretaget ska inledas och att den innehåller den information som länsstyrelsen behöver för att kunna bedöma hur fornlämningen kommer att påverkas av arbetsföretaget (se ovan under avsnittet om samråd). Grundläggande i det avseendet är att företagaren anger hur stort område på marken som arbetsföretaget kommer att ta i anspråk. Också arbetsföretagets karaktär har naturligtvis betydelse i detta sammanhang.

”Den som vill rubba, ändra eller ta bort en fast fornlämning skall ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen. Länsstyrelsen får lämna sådant tillstånd endast om fornlämningen medför hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till fornlämningens betydelse” (2 kap. 12 § KML).

En viktig arbetsuppgift för länsstyrelsen är således att bedöma om tillstånd till att ta bort en fornlämning ska lämnas eller inte. Som framgår av lagtexten är länsstyrelsens värdering av fornlämningens *betydelse* avgörande vid en sådan bedömning. Vid tillståndsprövningen ska värdet/betydelsen av arbetsföretaget m.a.o ställas mot värdet/betydelsen av fornlämningen. I länsstyrelsens arbetsuppgift ingår därför både att värdera fornlämningen och arbetsföretaget.

3.2.1 Fornlämningens betydelse

Riksantikvarieämbetets föreskrifter, allmänna råd och vägledningar ger förhållandevis lite information om hur en värdering av fornlämningens betydelse bör utföras. När det gäller bedömningen av fornlämningars värde sägs i princip endast att ”Bedömningen av en fornlämningens betydelse bör göras så bred som möjligt och ta hänsyn till olika aspekter på fornlämningens såväl vetenskapliga värden som pedagogiska och andra upplevelsevärden liksom dess betydelse nationellt och för lokalsamhället” (Vägledning 2009, avsnitt 1, s. 8). Frågan om bedömning av fornlämningars värde har dock behandlats mer utförligt i andra sammanhang (tex Carlie och Kretz 1998 och där anförd litteratur).

Det finns många olika sätt på vilka en fornlämning kan ha ett värde i dagens samhälle. Gemensamt för många av de arbeten som behandlar

bedömningar av fornlämningars värde är en uppdelning i två grundläggande typer av värden: *Kunskapsvärden och upplevelsevärden*.

Till kategorin kunskapsvärden brukar fornlämningarnas vetenskapliga och pedagogiska värden räknas. Det vetenskapliga värdet bygger på vår bedömning av vilka förutsättningar som finns att *producera* meningsfull kunskap med hjälp av fornlämningen. Det pedagogiska värdet bygger på vår bedömning av vilka förutsättningar som finns att *förmedla* meningsfull kunskap med hjälp av fornlämningen.

Till upplevelsevärdena hör en fornlämnings visuella värde, identitetsskapande värde, känslomässiga värde, estetiska värde och symbolvärde. Exempel på såväl vetenskapliga och pedagogiska som visuella, estetiska, identitetsskapande och symboliska värden finns bl a i Carlie och Kretz 1998 resp. Unnerbäck och Nordin 1995.

Såväl när det gäller kunskapsvärden som upplevelsevärden går det sannolikt att hitta fler typer av värden än de som nämns här. Dessa värden är dock de som är mest vanligt förekommande i arbeten som behandlar värdebedömning av fornlämningar och kulturmiljöer. Enligt min uppfattning är det inte orimligt att begära att en bedömning av en fornlämnings värde *åtminstone* omfattar dessa värden.

Anne Carlie har påpekat att bedömningar av fornlämningars värde ofta sker på ett intuitivt sätt. Man tillskriver fornlämningen vissa värden utan att tydligt förklara vad det är för egenskaper hos fornlämningen som gör att man anser att den har dessa värden (Carlie och Kretz 1998:26, 28ff). Det finns anledning att misstänka att länsstyrelsens bedömning av fornlämningars betydelse i samband med tillståndsprovning enligt 2 kap. 12 § KML ofta lider av samma svaghet.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att länsstyrelsen vid bedömningen av fornlämningens betydelse tydligt anger vilka värden man anser att fornlämningen har och redovisar de egenskaper hos fornlämningen som ligger till grund för denna värdering.

3.2.2 Arbetsföretagets nytta

Inte heller när det gäller bedömningen av arbetsföretagets nytta ger föreskrifter, allmänna råd och rekommendationer särskilt mycket vägledning. En viktig utgångspunkt är dock att länsstyrelsen vid bedömningen bör ta hänsyn till såväl allmännyttan som nyttan för den enskilde. Allmännyttan, dvs arbetsföretagets nytta för samhället, har normalt sett högst dignitet. Arbetsföretag som ryms inom de långsiktiga planer som kommuner och statliga myndigheter har upprättat bör bedömas ha en hög grad av nytta (Vägledning 2009, avsnitt 1, s. 8). Jag tolkar detta som att arbetsföretag som länsstyrelsen bedömer har ett stort värde för många människor också har en hög grad av nytta.

”Ett arbetsföretags allmännytta bör således i detta sammanhang utgöra den ram inom vilket man bedömer den enskildes intresse att genomföra en

Kunskapsvärde

vetenskapligt värde
pedagogiskt värde

Upplevelsevärde

visuellt värde
identitetsskapande värde
känslomässigt värde
estetiskt värde
symbolvärde

förändring” (Vägledning 2009, avsnitt 1, s. 8). Jag tolkar denna formulering som att nyttan av ett enskilt arbetsföretag är större om det ligger i linje med de övergripande planer som kommuner och statliga myndigheter har upprättat. Enskildas behov av förbättringar på *befintliga* anläggningar bör också bedömas vara av stor nytta (Adlercreutz 2001:66).

Vid de samråd med länsstyrelsen som företagare har inför större arbetsföretag, medverkar normalt representanter för fler ämnesområden på länsstyrelsen än kulturmiljövård. Verksamheten prövas då också enligt andra lagstiftningar än Kulturminneslagen. I samrådsskedet brukar länsstyrelsen göra en samlad bedömning av nyttan med arbetsföretaget. En sådan bedömning är naturligtvis också till stöd för länsstyrelsen vid prövning av tillstånd till ingrepp i fornlämning.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att länsstyrelsen vid bedömning av arbetsföretagets vikt tydligt redovisar vilken nytta man anser att arbetsföretaget har och på vilka omständigheter man grundar denna åsikt.

3.2.3 Sammanvägningen

En sammanvägning av bedömningarna av fornlämningens betydelse och arbetsföretagets nytta är ofta svår att göra, eftersom det handlar om två olika storheter. I uppdragsarkeologins styrdokument finns inte heller mycket vägledning till hur en sådan bedömning ska göras. I de fall när arbetsföretagets nytta bedöms vara mycket stor och fornlämningens betydelse begränsad är sammanvägningen lätt att göra. Likaså om förhållandet är det motsatta. I många tillståndsärenden är dock förhållandet mellan fornlämning och arbetsföretag inte lika tydligt. Det går sannolikt inte att hitta någon standardmodell för hur en sådan sammanvägning ska gå till. Istället är det upp till länsstyrelsen att utifrån de specifika förutsättningarna i det enskilda fallet *argumentera* för sin syn på fornlämningens betydelse och arbetsföretagets nytta och *motivera* sitt ställningstagande.

I anslutning till sammanvägningen är det rimligt att länsstyrelsen i tillståndsprövningen också tar hänsyn till arbetsföretagets *karaktär och omfattning*. Även om nyttan med arbetsföretaget bedöms vara begränsad kan dess karaktär och omfattning vara sådan att länsstyrelsen ändå anser att tillstånd kan ges (Vägledning 2009, avsnitt 1, s. 8). Ett smalt schakt för en privat vattenledning som ska ligga i kanten på ett värdefullt förhistoriskt gravfält kan vara ett arbetsföretag som, i princip, endast är av intresse för en enskild familj. I det fallet är det inte otänkbart att länsstyrelsen bedömer att arbetsföretagets typ och storlek är sådan att tillstånd till ingreppet ändå kan lämnas.

I anslutning till sammanvägningen är det också rimligt att länsstyrelsen undersöker möjligheten att genomföra arbetsföretaget på *ett alternativt sätt* (alternativ lokalisering) som innebär att fornlämningen inte berörs eller berörs i mindre utsträckning (Adlercreutz 2001:67f, Vägledning 2009, avsnitt 1, s. 6, 8f). Om länsstyrelsen bedömer att det finns realistiska alter-

Metallsökning på Gotland (2010). Foto: Eva Skyllberg, Riksantikvarieämbetet.

nativ som den sökande, utan giltiga skäl, inte vill utnyttja, anser jag att detta försvagar ansökan om tillstånd. Om länsstyrelsen däremot bedömer att det inte finns något realistiskt alternativ till det planerade genomförandet, är det rimligt att detta stärker ansökan.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att länsstyrelsen i sammanvägningen tydligt ställer sin bedömning av fornlämningens betydelse och arbetsföretagets nytta mot varandra och argumenterar för varför fornlämningen eller arbetsföretaget ska ha företräde i just denna tillståndsprövning.

3.2.4 Svårigheter vid bedömning och sammanvägning

Länsstyrelsens prövning av en ansökan om tillstånd till ingrepp i fornlämning är ett av de mest centrala arbetsmomenten i den uppdragsarkeologiska processen och i 2 kap. KML.

Ann Carlie menar att tillståndsprövningen enligt 2 kap. 12 § KML i dagens exploateringsinriktade samhälle ofta påverkas av ekonomiska överväganden. Med undantag för vissa fornlämningar som länsstyrelsen bedömer har ett särskilt högt värde (ofta upplevelsevärde - *min kommentar*) är de flesta fornlämningar förhandlingsbara. Under förutsättning att företagaren är beredd att betala vad det kostar att göra en ordentlig vetenskaplig dokumentation av fornlämningen kan han/hon räkna med att få tillstånd till att ta bort lämningen. Kostnaden för arkeologisk dokumentation förhindrar onödigt borttagande av fornlämningar (Carlie och Kretz 1998:35). Carlies beskrivning av hur länsstyrelsens tillståndsprövning ofta fungerar är, enligt min erfarenhet, riktig. Något hårddraget skulle man därför kunna säga att de flesta fornlämningars bevarandevärde i praktiken styrs av företagarens ekonomiska resurser. Detta förhållande både speglar och bidrar till den undanskymda roll som värdebedömningar för närvarande har i länsstyrelsens tillståndsprövning enligt 2 kap. 12 § KML.

För att öka kvaliteten i uppdragsarkeologin anser jag att det är nödvändigt att ge värdebedömningen en mer central plats i tillståndsprövningen. De vanligaste värden som fornlämningar brukar ha behöver specificeras. De egenskaper hos fornlämningarna som bidrar till dessa värden behöver definieras. Bedömningen av arbetsföretagets nytta behöver utvecklas. Riktlinjer behöver skapas för hur sammanvägningen av fornlämningens betydelse och arbetsföretagets nytta ska göras. Det går sannolikt inte att hitta en exakt modell för hur värdebedömningen ska utföras. I viss mån kommer detta att variera från prövning till prövning. En samling med goda exempel på hur värdebedömningar i tillståndsprövningar kan göras skulle dock kunna vara ett bra hjälpmedel för länsstyrelsen.

3.2.5 Förundersökning

”Innan länsstyrelsen prövar en ansökan enligt 12 §, får den besluta om en arkeologisk förundersökning av fornlämningen, om det behövs för att få ett tillfredsställande underlag för prövningen eller för att bedöma behovet av att ställa krav på särskild undersökning” (2 kap. 13 § KML).

Förundersökningen är ett sätt för länsstyrelsen att skaffa sig mer kunskap om fornlämningen och därmed ett bättre underlag för prövning av ansökan. Ett viktigt ställningstagande som länsstyrelsen måste göra inom ramen för tillståndsprövningen är därför att bedöma om det behöver utföras en arkeologisk förundersökning. Precis som när det gäller arkeologiska utredningar är det viktigt att länsstyrelsen kan motivera varför en förundersökning ska genomföras. Länsstyrelsen ska ”...noga bedöma behovet av en förundersökning i relation till den befintliga kunskapen om fornlämningen” (Vägledning 2009, avsnitt 2, s. 15).

Vissa riktlinjer för hur en sådan bedömning bör göras har tagits fram av Riksantikvarieämbetet (Vägledning 2009, avsnitt 2, s. 13ff, 3.3.4). Med utgångspunkt i KML anges i riktlinjerna tre skäl till varför en förundersökning kan behöva genomföras:

- Förundersökningen görs för att skapa ett bättre underlag för länsstyrelsen att bestämma om tillstånd till att ta bort fornlämningen ska lämnas eller inte.
- Förundersökningen görs för att avgränsa fornlämningen rumsligt. Det bakomliggande syftet är då oftast att arbetsföretaget ska anpassas så att fornlämningen inte berörs eller i varje fall berörs i mindre omfattning.
- Förundersökningen görs för att skapa ett bättre underlag för länsstyrelsen att bestämma om tillståndet till att ta bort fornlämningen ska förenas med villkor om särskild undersökning för att dokumentera fornlämningen. Denna typ av förundersökning görs också för att bestämma inriktning och omfattning på en eventuell särskild undersökning.

Den första typen av förundersökning är ovanlig. Det är inte ofta som resultatet av en förundersökning är sådant att det får länsstyrelsen att besluta om att *inte* lämna tillstånd till ingrepp i fornlämningen. När beslutet om förundersökning tas har länsstyrelsen, normalt sett, redan bestämt sig för att lämna tillstånd till ingrepp/borttagande. Resultatet av förundersökningen förändrar sällan detta ställningstagande (jfr Vägledning 2009, avsnitt 2, s. 14).

Den andra och tredje typen av förundersökningar är vanliga. Den andra typen är av begränsad omfattning och syftar främst till att göra det möjligt för företagaren att, i möjligaste mån, undvika fornlämningen. Den tredje typen av förundersökning är normalt sett betydligt mer omfattande. Syftet

är att bestämma fornlämningens vetenskapliga kunskapspotential, vilket ofta innebär en hel del fält- och rapportarbete för att klargöra tex förekomsten av fynd, anläggningar, kulturlager, etc.

Den tredje typen av förundersökning är ett nyckelmoment i den uppdragsarkeologiska processen (jfr Vägledning 2009, avsnitt 2, s. 15 ff). Vid de samtal som har förts med representanter för länsstyrelse och undersökare i samband med denna förstudie, har samtliga framfört åsikten att en bra förundersökning är en av de viktigaste förutsättningarna för att uppnå god kvalitet i uppdragsarkeologin. Kvaliteten på förundersökningen påverkar både kvaliteten på en eventuellt efterföljande särskild undersökning och kvaliteten på ett anbudsförfarande för val av utförare av den särskilda undersökningen. Undersökarna menade också att alltför många förundersökningar idag håller för låg kvalitet och att detta påverkar den fortsatta uppdragsarkeologiska processen negativt. Enligt undersökarna beror detta på att förundersökningarna inte är tillräckligt omfattande. Även länsstyrelsens representanter menade att förundersökningarna ofta har en alltför låg kvalitet. Som exempel nämns förundersökningsrapporter som är så pass ofullständiga att det är svårt för andra undersökare än den som har utfört förundersökningen att planera den särskilda undersökningen.

Det är länsstyrelsen som bestämmer om det ska utföras en förundersökning. Det är också länsstyrelsen som bestämmer vilken ambitionsnivå/omfattning som förundersökningen ska ha. När det gäller bedömning av behovet av förundersökning anser jag att ett kännetecken på god kvalitet är att länsstyrelsen tydligt redovisar varför eller varför inte en förundersökning ska utföras. Motiveringen bör utgå från de tre skäl till att utföra en förundersökning som har nämnts ovan. Till den goda kvaliteten hör även att länsstyrelsen tydligt anger och motiverar syfte, inriktning och ambitionsnivå på förundersökningen.

Bedömningen av behovet av förundersökning borde inte vara särskilt svår att göra. Såväl Riksantikvarieämbetet som länsstyrelsen och undersökare anser att en väl genomförd förundersökning är en av de viktigaste förutsättningarna för att åstadkomma god kvalitet i den uppdragsarkeologiska processen. Att göra en trovärdig bedömning av en fornlämnings kunskapspotential utan en förundersökning är normalt sett omöjligt. Det är min uppfattning att länsstyrelsen, förutom möjligen när ingreppet i fornlämningen är mycket litet, bör använda sig av en förundersökning för att få ett bättre planeringsunderlag. I praktiken är det sannolikt en större utmaning att motivera varför en förundersökning *inte* ska utföras än varför den ska utföras.

Eftersom förundersökningar utgör en så pass viktig del i den uppdragsarkeologiska processen är det rimligt att de utförs med en hög ambitionsnivå (Vägledning 2009, avsnitt 2, s. 16). Bedömningen av vad som är en hög ambitionsnivå kan vara svår att göra, men ska enligt min uppfattning ses i förhållande till omfattningen av ingreppet och typen av fornlämning. Resultatet av förundersökningen ska ge en representativ bild av fornlämningen (eller av den del av fornlämningen som berörs av ingreppet). Det är länsstyrelsen som bestämmer ambitionsnivån på förundersökningarna.

Det är viktigt för kvaliteten i den uppdragsarkeologiska processen att länsstyrelsen ser till att ambitionsnivån är hög. Jag tycker att det är rimligt att betrakta en hög ambitionsnivå som det normala för en förundersökning. Det är därför egentligen en större utmaning för länsstyrelsen att motivera varför en förundersökning *inte* ska ha en hög ambitionsnivå än tvärtom.

Om länsstyrelsen bedömer att det finns ett behov av en arkeologisk förundersökning går processen vidare med upprättande av förfrågningsunderlag och undersökningsplaner/anbud, bedömning av undersökningsplaner/anbud, val av undersökare, beslut, fältarbete, rapportarbete, tillsyn, etc. När förundersökningen är avrapporterad ska fornlämningens karaktär, tidsställning, utbredning, omfattning, sammansättning och komplexitet vara klarlagd (jfr Vägledning 2009, avsnitt 2, s. 13).

Förslag till kvalitetskriterier

- Att länsstyrelsen tydligt redovisar varför eller varför inte en förundersökning ska utföras.
- Att länsstyrelsen tydligt anger och motiverar syfte och ambitionsnivå för förundersökningen.

3.2.6 Villkor för ingrepp (särskild undersökning)

”Som villkor för tillstånd enligt 12 § får länsstyrelsen ställa skäligena krav på särskild undersökning för att dokumentera fornlämningen och ta till vara fornfynd eller på särskilda åtgärder för att bevara fornlämningen” (2 kap. 13 § KML).

Som framgår av lagtexten finns det i huvudsak två typer av villkor som länsstyrelsen kan ställa för ett tillstånd till ingrepp i eller borttagande av en fornlämning:

- Särskilda åtgärder för att *bevara* fornlämningen. Det kan handla om åtgärder som syftar till att bevara den del av fornlämningen som inte berörs av ingrepp eller borttagande. Ofta handlar det om någon typ av fysiskt skydd som tex ett staket eller en trädrida, men också information om skyddsobjektet kan vara aktuell. Det kan även handla om flyttning av en fornlämning när detta är möjligt. Det kan också röra sig om antikvarisk kontroll, som utförs av en arkeolog i samband med genomförandet av arbetena i syfte att styra dessa så att skador på fornlämningen undviks (Adlercreutz 2001:73f, 237, Vägledning 2009, avsnitt 1, s. 10).
- Särskild undersökning för att *dokumentera* fornlämningen och ta till vara fornfynd. Syftet med en särskild undersökning (slutundersökning) är att dokumentera den del av fornlämningen som förstörs vid arbetsföretaget. Dokumentationen är en ersättning för den kunskap som för alltid går förlorad när fornlämningen förstörs. De iakttagelser

Sällning efter fynd i Västergarn, Gotland (2010). Foto: Eva Skyllberg, Riksantikvarieämbetet.

av fornlämningen som görs och dokumenteras vid undersökningen ska ligga till grund för tolkningar av fornlämningen och det samhälle som den representerar. Genom den särskilda undersökningen ska meningsfull kunskap om det förflutna skapas och förmedlas till resten av samhället (Vägledning 2009, avsnitt 2, s. 4, 17f).

Länsstyrelsen ska bedöma om tillståndet till ingrepp i fornlämningen behöver förenas med villkor. Precis som när det gäller arkeologiska utredningar och förundersökningar måste länsstyrelsen kunna motivera villkoren, oavsett om de utgörs av åtgärder för att bevara fornlämningen eller en undersökning för att dokumentera fornlämningen. Av lagtexten framgår också att länsstyrelsen inte kan ställa vilka villkor som helst. De måste vara ”skäligen”. Skäligheten i villkoren ska dock bedömas i förhållande till fornlämningens art och betydelse och inte i förhållande till arbetsföretagets ekonomi (Adlercreutz 2001:237, Vägledning 2009, avsnitt 1, s. 9).

Att bedöma om det finns ett behov av åtgärder för att bevara den del av fornlämningen som inte direkt berörs av ett arbetsföretag är normalt sett okomplicerat. De identifierade hoten är ofta konkreta och de ändamålsenliga åtgärderna funktionella. Jag anser att ett kriterium på god kvalitet i denna bedömning är att länsstyrelsen tydligt identifierar hotet och förklarar hur de aktuella åtgärderna kommer att neutralisera detta. Åtgärdernas skälighet bör rimligen också motiveras. Som jag ser det kan bedömningen av skäligheten göras genom att tex ställa åtgärdernas omfattning i relation till fornlämningens betydelse (värde) och till hur stort och akut det identifierade hotet är.

Bedömningen av behovet av en särskild undersökning bygger, enligt min uppfattning, dels på en värdering av fornlämningens kunskapspotential, d v s förutsättningen att genom fornlämningen skapa och förmedla meningsfull kunskap, dels på en bedömning av aktuella kunskapsbehov (Vägledning 2009, avsnitt 2.6.2, samt Vägledning 2007, avsnitt 3.3.4). Värderingen av kunskapspotentialen utgår från resultatet av förundersökningen. Bedömningen av kunskapsbehovet utgår från det aktuella kunskapsläget (forskningsläget) för fornlämningen/fornlämningsmiljön. Genom kunskapsläget får länsstyrelsen möjlighet att bedöma vilka kunskapsbehov som för närvarande finns för fornlämningen/fornlämningsmiljön. Förundersökningsresultaten indikerar vilken kunskapspotential som fornlämningen har. Annorlunda uttryckt: kunskapsläget visar vilka frågor som är relevanta att ställa inför den särskilda undersökningen. Förundersökningsresultaten antyder vilka frågor som är möjliga att få svar på genom den särskilda undersökningen. Jag anser att det är meningsfullt att ställa krav på särskild undersökning när de frågor som är relevanta att ställa också är de som bedöms vara möjliga att besvara.

I detta sammanhang tycker jag också att det är värt att betona vikten av att sträva efter att knyta den uppdragsarkeologiska verksamheten till aktuell samhällsdebatt. Om uppdragsarkeologin ska upplevas som angelägen av resten av samhället, bör länsstyrelsen vid bedömning av behovet av särskild undersökning även väga in möjligheten av att genom undersökningen belysa teman och frågeställningar som anknyter till aktuell samhällsdebatt (tex Gill 2008).

Jag anser att ett kännetecken på god kvalitet när det gäller bedömning av behovet av särskild undersökning är att länsstyrelsen, med hänvisning till aktuellt kunskapsläge, kunskapsbehov, kunskapspotential och samhällsrelevans, tydligt förklarar varför det är meningsfullt att utföra en undersökning. Styrkan i resonemanget är samtidigt ett mått på skäligheten i kravet på särskild undersökning.

Länsstyrelsens motivering av behovet av en särskild undersökning kommer också till uttryck i valet av inriktning och ambitionsnivå för undersökningen (se nedan 3.3.1 och 3.3.3). Dessa ska enligt Riksantikvarieämbetets föreskrifter och allmänna råd (10 § 4 punkten KRFS 2007:2) redovisas i det förfrågningsunderlag som ska utarbetas inför ett beslut om undersökning.

Om länsstyrelsen bedömer att ett tillstånd till ingrepp i en fornlämning behöver förenas med villkor om särskild undersökning, går den uppdragsarkeologiska processen vidare med upprättande av förfrågningsunderlag och undersökningsplaner/anbud, bedömning av undersökningsplaner/anbud, val av undersökare, beslut, fältarbete, rapportarbete, tillsyn, etc.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att länsstyrelsen vid bedömningen om ett tillstånd ska förenas med villkor om särskilda åtgärder för att bevara fornlämningen tydligt identifierar hotet och förklarar hur de aktuella åtgärderna kommer att neutralisera detta och att åtgärdernas skälighet motiveras.
- Att länsstyrelsen vid bedömningen om ett tillstånd ska förenas med villkor om särskild undersökning tydligt förklarar varför det är meningsfullt att utföra en undersökning med hänvisning till aktuellt kunskapsläge, kunskapsbehov, kunskapspotential och samhällsrelevans.

3.2.7 Svårigheter vid bedömning av kunskapsbehov och kunskapspotential

I sammanhanget vill jag även påminna om de svårigheter som är förknippade med länsstyrelsens bedömning av kunskapsläget för fornlämningen, dess kunskapspotential och behovet av en särskild undersökning. Det moderna uppdragsarkeologiska forskningsfältet är både mycket brett och specialiserat. Det är omöjligt för de 1-4 arkeologer som normalt arbetar på en enskild länsstyrelse att behärska hela detta fält. Det är ofrånkomligt att det ibland finns uppdragsarkeologiska ärenden där länsstyrelsens kunskaper inte räcker till för att på ett insiktsfullt sätt analysera kunskapsläget, ange kunskapspotentialen och välja inriktning på undersökningen. Problemet har uppmärksammats i bl a uppdragsarkeologiutredningen ”Uppdragsarkeologi i tiden” (SOU 2005:80, s. 101).

Som en lösning på problemet har föreslagits att länsstyrelsen ska ha tillgång till kunskapsunderlag och handlingsprogram som stöd vid bedömningarna (SOU 2005:80, s. 204f, Vägledning 2009, avsnitt 1.4.2, samt Vägledning 2007, avsnitt 3.3.4). Ett annat förslag är att länsstyrelsens ska ta hjälp av sakkunskap utanför myndigheten (SOU 2005:80, s. 209f). Båda förslagen är

bra, men är enligt min mening i dagsläget omöjliga att genomföra eftersom de ekonomiska förutsättningarna inte finns.

Den för närvarande mest realistiska möjligheten att stärka kompetensen hos länsstyrelsens arkeologer är att utöka samarbetet *mellan* länen. Genom att göra det möjligt för fler länsstyrelser att dra nytta av den specialistkunskap som många arkeologer på länsstyrelsen har, breddas den kunskapsbas som varje enskild handläggare på länsstyrelsen har tillgång till i ett ärende (jfr SOU 2005:80, s. 210ff, Vägledning 2009, avsnitt 1.4.2). Förslag i den riktningen har nyligen förts fram av Länsstyrelsen i Södermanlands län i rapporten "Samverkan ger styrka!" (Länsstyrelsen i Södermanlands län, Rapport 2009:9) som är en redovisning av uppdrag 39 i 2009 års regleringsbrev. I rapporten diskuteras bl a möjligheterna till nätverksbyggen och annan regional samverkan mellan länsstyrelser inom kulturmiljöområdet.

Det är också viktigt att komma ihåg att länsstyrelsen ofta redan *har* tillgång till arkeologisk expertkompetens vid bedömning av behovet av en särskild undersökning. Enligt min uppfattning bör nämligen länsstyrelsen vid beställning av en förundersökning uttryckligen ange att uppdraget inkluderar att sammanfatta kunskapsläget för den aktuella fornlämnings-typen eller fornlämningsmiljön och explicit redogöra för fornlämningens kunskapspotential. Om förundersökningen har utförts på ett bra sätt får länsstyrelsen genom förundersökningsrapporten den information som den behöver för att kunna ta ställning till behovet av och inriktningen på den särskilda undersökningen.

3.3 Förfrågningsunderlag – undersökningsplan – utvärdering av anbud

Förfrågningsunderlaget med kravspecifikation upprättas av länsstyrelsen. I förfrågningsunderlaget anger länsstyrelsen vilka förutsättningar som ska gälla för genomförandet av den arkeologiska undersökningen. Undersökningsplanen upprättas av undersökaren. Med utgångspunkt i de förutsättningar som länsstyrelsen har angivit i förfrågningsunderlaget presenterar undersökaren i undersökningsplanen sitt förslag till hur undersökningen ska genomföras. I Riksantikvarieämbetets verkställighetsföreskrifter och allmänna råd (KRFS 2007:2, 10-11 §§) finns anvisningar om vilka uppgifter som förfrågningsunderlag och kravspecifikation ska innehålla. Vid anbudsförfarande finns ytterligare ett antal formella krav som anges i 12 §. Genom detta anvisar föreskrifterna indirekt också vilka uppgifter som en undersökningsplan ska innehålla. Ett grundläggande kriterium på god kvalitet i ett förfrågningsunderlag eller en undersökningsplan är naturligtvis att dessa obligatoriska uppgifter överhuvudtaget är med i dokumenten. Föreskrifterna och de allmänna råden säger dock inte så mycket om *hur* dessa uppgifter ska redovisas, vad de ska innehålla, för att kunna sägas vara av god kvalitet. Vissa riktlinjer för detta finns dock i Riksantikvarieämbetets vägledning för uppdragsarkeologi (2007, avsnitt 3).

Som en röd tråd genom hela resonemanget om vad ett förfrågningsunderlag respektive en undersökningsplan ska innehålla, löper frågan om

hur mycket av undersökningen som ska bestämmas av länsstyrelsen och hur mycket som ska överlätas till undersökaren? Riksantikvarieämbetets riktlinjer ger en viss vägledning, men i praktiken finns ett stort utrymme för olika tillvägagångssätt. Hur länsstyrelsen väljer att agera i frågan beror naturligtvis också på förutsättningarna i det enskilda ärendet. Det finns inte bara *ett* rätt sätt att agera.

När länsstyrelsen väljer undersökare genom direktval är frågan, normalt sett, okomplicerad. Länsstyrelsen kan ge undersökaren en friare roll när det gäller att planera undersökningen. Eventuella oklarheter eller meningsskiljaktigheter kan lösas genom en dialog mellan länsstyrelsen och undersökaren. När länsstyrelsen väljer undersökare genom ett anbudsförfarande finns dock inte samma möjligheter till dialog. Om länsstyrelsen inte tillräckligt noggrant och tydligt anger förutsättningarna för undersökningen i förfrågningsunderlaget, finns en risk att olika undersökare kommer att planera och kostnadsberäkna helt olika typer av undersökningar.

Ju mer länsstyrelsen bestämmer, desto tydligare blir förutsättningarna för undersökare att lämna anbud. Ur det perspektivet skulle man kunna säga att det optimala förfrågningsunderlaget i ett anbudsförfarande är en undersökningsplan som länsstyrelsen skriver och undersökarna kostnadsberäknar. Förutsättningarna blir extremt tydliga och lika för alla anbudsgivare. Arkeologin riskerar dock att bli enkelspärig och, med tiden, ointressant. Den andra ytterligheten innebär att länsstyrelsen, i princip, inte anger några förutsättningar alls, utan överläter åt undersökarna att fritt komma med förslag på hur undersökningen ska genomföras. Detta tillvägagångssätt skulle kunna öppna för mångfald och utnyttja hela bredden och djupet av erfarenheter och perspektiv som finns hos undersökarna som grupp. Detta kan fungera vid direktval. Vid anbudsförfarande blir förutsättningarna för uppdraget dock otydliga enligt min mening. Olika undersökare kommer att uppfatta uppdraget på olika sätt. Länsstyrelsens utvärdering av anbuderna riskerar att bli oförutsägbar för anbudsgivarna. Frågan är var någonstans på skalan mellan dessa två ytterligheter som länsstyrelsen ska lägga sig när den upprättar förfrågningsunderlaget?

Inte heller undersökarna tycks ha en enhetlig syn i denna fråga. Vid de samtal som jag förde med undersökare i samband med arbetet med denna förstudie framfördes helt olika åsikter, ibland av representanter från samma undersökande organisation.

Något enkelt svar på frågan finns sannolikt inte. Det är dock viktigt att vara medveten om problematiken när man diskuterar vilka uppgifter som ska anges i förfrågningsunderlag respektive undersökningsplaner. Denna problematik påverkar även bedömningen av vad som är god kvalitet vid upprättandet av dessa handlingar.

3.3.1 Inriktning, ambitionsnivå och prioriteringar

Enligt 10 § 4 punkten i föreskrifterna ska länsstyrelsen ange undersökningens ambitionsnivå. Ambitionsnivå definieras i 2 § som ”den arkeologiska insatsens omfattning och karaktär”. Man kan fråga sig hur pass tydlig länsstyrelsen ska vara när den anger ambitionsnivån? Räcker det med att ange

att ambitionsnivån ska vara låg, normal eller hög? Vid samtalen med representanter för länsstyrelse och undersökare var dessa eniga om att en så pass allmänt formulerad ambitionsnivå inte klargör särskilt mycket och i princip är meningslös. Någon undersökare ansåg att ambitionsnivåer borde kunna formuleras i termer av s k nyckeltal. Den uppdragsarkeologiska branschen borde kunna komma överens om sådana nyckeltal. En hög ambitionsnivå skulle exempelvis kunna definieras som att minst 80 % av undersökningsytan undersöks. En låg ambitionsnivå skulle kunna innebära att ca 30 % av ytan undersöks, o s v. På liknande sätt skulle man t ex kunna komma överens om hur stor andel av anläggningarna som minst ska undersökas för att undersökningen ska kunna sägas ha en hög ambitionsnivå. Andra undersökare var dock bestämt emot denna idé och menade att det är ett alldeles för osmidigt sätt att arbeta med ambitionsnivåer.

I vägledningen för uppdragsarkeologi sägs att ambitionsnivån för en undersökning ”kan anges i form av anvisningar för prioriteringar och att vissa lämningar, ytor eller objekt pekas ut för särskilda insatser” (Vägledning 2007, avsnitt 3.3.4). Länsstyrelsen kan exempelvis ange att vissa ytor ska undersökas intensivt, medan andra ska undersökas extensivt. Denna typ av anvisningar måste sägas vara ett grundläggande kriterium på god kvalitet när länsstyrelsen anger ambitionsnivån. Enligt min uppfattning är det dock tveksamt om sådana anvisningar klargör ambitionsnivån tillräckligt tydligt för att kunna fungera som underlag för ett anbudsförfarande. Vid sådana tillfällen är det extremt viktigt att ambitionsnivån anges på ett så pass tydligt sätt att alla anbudsgivare upprättat sina anbud utifrån samma förutsättningar (jfr Vägledning 2007, avsnitt 3.3.4).

Vid samtalen med länsstyrelsens representanter framfördes åsikten att anbudsförfaranden har fungerat bäst vid de tillfällen då länsstyrelsen har styrt ambitionsnivån på ett mycket konkret sätt, t ex genom att ange exakt hur många m² som ska undersökas. Representanter för undersökarna ansåg dock att en sådan detaljstyrning från länsstyrelsens sida är helt orimlig.

Enligt min åsikt är det i det avseendet en viss skillnad mellan å ena sidan arkeologiska utredningar och förundersökningar och å andra sidan särskilda undersökningar. Utredningar och förundersökningar har ett expeditivt syfte. Genom utredningar och förundersökningar ska fornlämningar identifieras och karakteriseras. De frågor som vägleder det arkeologiska arbetet formuleras av länsstyrelsen och är, normalt sett, givna. Svaren på frågorna ska resultera i att fornlämningen kan beskrivas på ett tydligare sätt än vad som var fallet innan undersökningen. I förhållande till särskilda undersökningar har utredningar och förundersökningar en mer deskriptiv karaktär. Det innebär också att genomförandet av utredningar och förundersökningar ofta är mer standardiserat än genomförandet av särskilda undersökningar. När det gäller utredningar och förundersökningar anser jag därför att länsstyrelsen bör kunna ge mer detaljerade anvisningar för hur de arkeologiska åtgärderna ska planeras och kostnadsberäknas. Jag tycker inte att det är orimligt att länsstyrelsen preciserar ambitionsnivån genom att exempelvis kvantifiera hur stor andel av undersökningsytan eller anläggningarna som ska undersökas.

Jag tycker dock också att det är viktigt att understryka att när länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget ger sådana detaljerade, kvantifierande anvisningar, ska dessa vara till för att vägleda *planering* och *kostnadsberäkning* av undersökningen. Lika lite som någon annan del av förfrågningsunderlaget eller undersökningsplanen ska dessa anvisningar följas slaviskt vid fältarbetet om detta visar på andra förutsättningar än de som förutsattes vid planeringstillfället. Om planering och kostnadsberäkning tex har utgått ifrån förutsättningen att 20 % av undersökningsytan ska undersökas och undersökaren vid fältarbetet bedömer att de 10 % av ytan som hittills har undersökts är tillräckligt för att uppnå syftet med förundersökningen, ska undersökaren, efter godkännande av länsstyrelsen, kunna avbryta undersökningen.

När länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget anger ambitionsnivån för en undersökning är *tydligheten* ett kännetecken för god kvalitet. Detta gäller inte minst vid val av undersökare genom anbudsförfarande då det är viktigt att alla anbudsgivare uppfattar det arkeologiska uppdraget på ungefär samma sätt och följaktligen kostnadsberäknar samma typ av undersökning. Under förutsättning att anvisningarna inte är så detaljerade att de bakbinder undersökaren, anser jag att kvantifiering av ambitionsnivån är ett användbart sätt att öka tydligheten i förfrågningsunderlaget vid upphandling av arkeologiska utredningar och förundersökningar.

När det gäller särskilda undersökningar är länsstyrelsens förutsättningar för att ange ambitionsnivå något annorlunda. Dessa undersökningar har forskningssyften och ska generera meningsfull kunskap om den aktuella fornlämningen och det samhälle som har efterlämnat den. I förhållande till utredningar och förundersökningar har särskilda undersökningar en mer analytisk karaktär. De frågor som vägleder det arkeologiska arbetet formuleras av undersökaren och varierar från undersökning till undersökning. Det är typen av frågor och valet av metod för att besvara frågorna som normalt avgör hur mycket av fornlämningen som behöver undersökas. Min uppfattning är att det vid särskilda undersökningar därför ofta är olämpligt att länsstyrelsen anger ambitionsnivån genom kvantifieringar. Jag tycker att länsstyrelsen istället bör använda *valet av inriktning* som ett sätt att ange ambitionsnivån för undersökningen. Det är viktigt att länsstyrelsen strävar efter att i ord så tydligt som möjligt redogöra för den inriktning man vill att undersökningen ska ha.

Valet av inriktning på undersökningen bör enligt min mening utgå från en bedömning av fornlämningens kunskapsvärde. Det är lämpligt att bedömningen av kunskapsvärdet i sin tur bygger på en jämförelse av den kunskapspotential som fornlämningen efter förundersökningen bedöms ha och det kunskapsbehov som för närvarande finns i (forskar-) samhället när det gäller den aktuella fornlämningen/fornlämningsmiljön. Om kunskapsbehovet är stort och länsstyrelsen bedömer att kunskapspotentialen i stor utsträckning kan tillfredsställa detta behov, anser jag det rimligt att betrakta kunskapsvärdet som högt (jfr ovan avsnitt 3.2.6 och nedan 3.3.3). Ambitionsnivån för undersökningen bör under dessa förutsättningar rimligen också vara hög (Jfr Vägledning 2007, avsnitt 3.3.4). Om kunskapsvärdet bedöms vara lågt bör naturligtvis motsatsen gälla.

Väg 250 mellan Köping och Kolsva i Västmanland (2003). Foto: Riksantikvarieämbetet.

Eftersom det normalt sett inte är lämpligt att länsstyrelsen anger ambitionsnivån för särskilda undersökningar i kvantitativa termer, måste man sannolikt acceptera att ambitionsnivån i det fallet inte går att precisera lika entydigt som vid arkeologiska utredningar och förundersökningar. Som jag ser det måste länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget istället så tydligt som möjligt i ord förklara för undersökarna vilken inriktning den vill att undersökningen ska ha. Det kan handla om att peka ut exempelvis ett särskilt arkeologiskt forskningsområde eller problemkomplex, en viss kronologisk period eller ett annat arkeologiskt tema som länsstyrelsen vill att undersökningen ska fokusera på. I vissa fall skulle länsstyrelsen kunna ange inriktningen på ett ännu mer konkret sätt genom att peka ut vissa ytor eller delar av fornlämningen som ska undersökas mer intensivt, alternativt extensivt. På samma sätt skulle länsstyrelsen kunna ange att vissa typer av lämningar, anläggningar, fynd eller analyser, ska ägnas särskild uppmärksamhet vid undersökningen. Jag anser att valet av inriktning/ambitionsnivå alltid måste motiveras utifrån fornlämningens kunskapsvärde. För att undersökarna ska kunna formulera fruktbara frågeställningar är det viktigt att de förstår varför länsstyrelsen har valt aktuell inriktning/ambitionsnivå.

Jag uppfattar länsstyrelsens beskrivning av inriktning och ambitionsnivå som ett av nyckelmomenten i den uppdragsarkeologiska processen. Kvaliteten på denna beskrivning har stor betydelse både för undersökningsplanernas jämförbarhet vid anbudsförfarande och för genomförandet av själva undersökningen. Trots dess betydelse anser jag att beskrivningen av inriktning och ambitionsnivå för närvarande utgör en av de mer outvecklade delarna av länsstyrelsens beställning. Av egen erfarenhet vet jag att det i det avseendet finns stort utrymme för förbättringar och förtydliganden av förfrågningsunderlagen.

Som stöd vid valet av inriktning och ambitionsnivå har länsstyrelsen resultatet av förundersökningen. I uppdraget att utföra förundersökningen tycker jag att länsstyrelsen uttryckligen bör inkludera uppgiften att sammanfatta kunskapsläge och kunskapsbehov för fornlämningen/fornlämningsmiljön samt tydligt redogöra för dess kunskapspotential (jfr ovan avsnitt 3.2.7). Eftersom genomgången av kunskapsläge och kunskapsbehov är så viktig för kvaliteten på den fortsatta uppdragsarkeologiska processen, tycker jag att det är rimligt att särskild tid reserveras för detta i planering och kostnadsberäkning av förundersökningen. Också fornlämningens kunskapspotential är central för kvaliteten på den fortsatta hanteringen av ärendet. För att länsstyrelsen ska få en representativ bild av kunskapspotentialen är det viktigt att undersökningen tillåts vara tillräckligt omfattande, såväl i fält som under rapportarbetet. Detta är naturligtvis länsstyrelsens ansvar. Kunskapsläge, kunskapsbehov och kunskapspotential är så viktiga för kvaliteten i den uppdragsarkeologiska processen att länsstyrelsen inte borde godkänna en förundersökningsrapport som inte tydligt och väl redovisar dessa uppgifter.

Bedömningen av kunskapsläge, kunskapsbehov och kunskapspotential bör inte enbart omfatta fornlämningens vetenskapliga värde, dvs möjligheten att med hjälp av fornlämningen *skapa* meningsfull kunskap. Det vore

önskvärt att bedömningen även inbegriper fornlämningens pedagogiska värde, dvs möjligheten att med hjälp av fornlämningen *förmedla* meningsfull kunskap. Jag tycker därför att bedömningen också bör omfatta det kunskapsläge och kunskapsbehov som finns i samhället utanför den professionella arkeologiska kären. Vilken arkeologisk kunskap finns? Vilken kunskap önskas? Det är rimligt att bedömningen av fornlämningens kunskapspotential inbegriper en värdering av möjligheten att med hjälp av fornlämningen förmedla den typ av kunskap som resten av samhället är intresserad av. Valet av inriktning och ambitionsnivå på undersökningen påverkas därför även av länsstyrelsens bedömning av dess pedagogiska värde.

Jag anser att den pedagogiska aspekten på bedömningen av kunskapsläge, kunskapsbehov och kunskapspotential behöver utvecklas i länsstyrelsens förfrågningsunderlag. Fram till nyligen har denna bedömning enbart handlat om fornlämningens vetenskapliga värde. I dagsläget saknar länsstyrelsen, i mångt och mycket, verktyg för att hantera det pedagogiska värdet. Riksantikvarieämbetet har föreslagit att länsstyrelsen ska upprätta s.k. handlingsprogram för uppdragsarkeologi. Syftet med dessa skulle vara att klargöra bla det arkeologiska kunskapsläget och kunskapsbehovet hos olika intressegrupper i länet eller regionen (Vägledning 2009, avsnitt 1.4.2). Riksantikvarieämbetet arbetar för närvarande med att utveckla en metod för hur sådana handlingsprogram skulle kunna formuleras.

Precis som när det gäller den vetenskapliga potentialen anser jag att även den pedagogiska potentialen borde kunna utredas inom ramen för den arkeologiska förundersökningen. Om länsstyrelsen i uppdraget att utföra förundersökningen explicit inkluderar uppgiften att klargöra fornlämningens pedagogiska förutsättningar, kan detta ge myndigheten det underlag den behöver för att bestämma hur dessa förutsättningar ska påverka ambitionsnivå och valet av inriktning.

I bedömningen av såväl fornlämningens vetenskapliga värde som dess pedagogiska värde ingår, enligt min mening, även bedömningen av om det genom en arkeologisk undersökning av lämningen finns möjligheter att knyta an till frågor som diskuteras i aktuell samhällsdebatt (jfr ovan avsnitt 3.2.6). Om länsstyrelsen bedömer att denna möjlighet finns, är det rimligt att fornlämningens kunskapsvärde ökar. Min uppfattning är därför att även bedömningen av fornlämningens potentiella samhällsrelevans ska återverka på valet av inriktning och ambitionsnivå.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget anger en särskild undersöknings vetenskapliga och pedagogiska inriktning samt motiverar valet av inriktning utifrån fornlämningens kunskapsvärde.
- Att länsstyrelsen finner en för undersökningen lämplig ambitionsnivå med hänsyn till undersökningens vetenskapliga och pedagogiska potential, för utredningar och förundersökningar i form av detaljerade och kvantifierade anvisningar och för särskilda undersökningar genom valet av inriktning.

3.3.2 Målgrupper

Enligt 10 § 4 punkten i föreskrifterna ska länsstyrelsen ange undersökningens målgrupper. Genom att ange målgrupper talar länsstyrelsen om vilka grupper i samhället den anser att det är viktigast att nå med kunskap om undersökningen och dess resultat. Länsstyrelsens ställningstagande utgår från syftet och inriktningen med undersökningen.

Syftet med arkeologiska utredningar och förundersökningar är främst att skapa ett bättre besluts- och planeringsunderlag. Mottagare av resultaten (målgrupper) är länsstyrelse, undersökare och företagare samt ibland även kommuner (Vägledning 2007, avsnitt 3.3.8). Eftersom dessa arkeologiska insatser normalt har en deskriptiv karaktär, varar relativt kort tid och endast omfattar mindre undersökningsytor, är såväl den vetenskapliga som den pedagogiska kunskapspotentialen oftast begränsad.

Syftet med särskilda undersökningar är att skapa meningsfull kunskap om människor och samhällen som har existerat förr. Personer som av yrkesmässiga eller privata skäl är intresserade av detta kan finnas överallt i samhället. De finns m a o många potentiella målgrupper. Det arkeologiska forskarsamhället och hembygdsrörelsen är exempel på två tydliga målgrupper (Vägledning 2007, avsnitt 3.3.8). Normalt sett bör resultaten av särskilda undersökningar alltid vara av visst intresse för forskarsamhället och övriga delar av den arkeologiska yrkeskåren. Om länsstyrelsen bedömer att undersökningens vetenskapliga värde är högt, dvs om det vetenskapliga kunskapsbehovet är stort och fornlämningens vetenskapliga kunskapspotential i hög grad tycks kunna möta detta behov, är detta dock två självklara målgrupper vilka kan motivera särskilda kommunikationsinsatser. Om länsstyrelsen bedömer att det pedagogiska värdet är högt blir även andra målgrupper aktuella. Värderingen av de pedagogiska förutsättningarna bygger dels på en bedömning av den inriktning och karaktär som undersökningen kan förväntas få och den kunskap den kan förväntas generera (den pedagogiska kunskapspotentialen), dels på kännedom om vilka potentiella målgrupper som finns i regionen, vilken kunskap dessa har respektive vill ha samt hur de vill ha den (det pedagogiska kunskapsläget och kunskapsbehovet) (jfr Vägledning 2007, avsnitt 3.3.8).

Den första delen av värderingen av de pedagogiska förutsättningarna har arkeologisk kunskap om fornlämningen som utgångspunkt. Om förundersökningens resultat exempelvis indikerar att man kan förvänta sig många, tydliga anläggningar och föremål och det dessutom finns förutsättningar att tolka dessa i termer av en övergripande rumslig struktur, tycker jag att den pedagogiska kunskapspotentialen kan sägas vara god. Om förundersökningen håller god kvalitet borde det inte vara svårt för länsstyrelsen att göra ställningstaganden av denna typ.

Den andra delen av värderingen av de pedagogiska förutsättningarna bygger på kunskap om målgrupper, vilken kunskap de vill ha och vilka sätt som finns att nå ut med denna kunskap. Av egen erfarenhet vet jag att de flesta länsstyrelser för tillfället har bristfällig kännedom om detta. Det är meningen att de s.k. handlingsprogrammen för uppdragsarkeologi (Vägledning 2009, avsnitt 1.4.2) ska vara ett stöd för länsstyrelsen i det avseendet. Få

länsstyrelser har dock tillgång till sådana handlingsprogram i dagsläget. Det är också få länsstyrelser som för närvarande har de ekonomiska förutsättningarna att upprätta handlingsprogram. För att bedöma det pedagogiska kunskapsläget och kunskapsbehovet är länsstyrelsen i praktiken hänvisad till att göra så gott man kan med den kunskap man har om målgrupper och kommunikationskanaler. Säkerligen varierar kvaliteten på den kunskapen en hel del mellan olika länsstyrelser.

Enligt min mening är god kvalitet att länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget anger vilka målgrupper som undersökningen ska rikta sig till samt motiverar dessa genom att redogöra för undersökningens vetenskapliga och pedagogiska värde.

Vidare anser jag att god kvalitet också är att undersökaren i undersökningsplanen redovisar förslag till hur man ska nå de aktuella målgrupperna med information om undersökningen och dess resultat (se nedan avsnitt 3.3.7). Det är lämpligt att förslagen då ingår som en del i länsstyrelsens utvärdering av undersökarens förslag till genomförande.

Grunder för bedömning av kvaliteten på förslagen kan t ex vara:

- Att sannolikheten är stor att rätt målgrupper nås
- Att förslaget är kostnadseffektivt, d v s att det ger högkvalitativ information för pengarna.

Beroende på vilka riktlinjer för förmedlingen som länsstyrelsen anger i förfrågningsunderlaget kan andra kriterier på god kvalitet vara exempelvis:

- Att många människor nås
- Att nya grupper av människor nås
- Att förslaget innebär ett för uppdragsarkeologin nytt sätt att kommunicera.
- Att förslaget uppmuntrar eller underlättar dialog mellan t ex den intresserade allmänheten och den professionella arkeologin.
- Att förslaget underlättar dialog med övrig samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning.

Min förhoppning är att detta tillvägagångssätt ska leda till en metodutveckling inom området "kommunikation / förmedling" i uppdragsarkeologin. Jag hoppas också att detta ska öppna för möjligheten att undersökarna vid upprättande av undersökningsplanen konsulterar specialister på kommunikation och förmedling utanför den uppdragsarkeologiska sfären.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget tydligt anger vilka målgrupper som undersökningen ska rikta sig till samt motiverar valet av målgrupper genom att redogöra för undersökningens (fornlämningens) vetenskapliga och pedagogiska värde.
- Att undersökaren i undersökningsplanen redovisar förslag till hur man rent praktiskt ska nå de aktuella målgrupperna med information om undersökningen och dess resultat.

3.3.3 Syfte, inriktning, frågeställningar

Det har sedan flera decennier varit en vedertagen uppfattning att uppdragsarkeologisk kunskapsproduktion ska bedrivas med hjälp av en deduktiv metod. Inför arkeologiska slutundersökningar ska problematiserande forskningsfrågor (frågeställningar) formuleras, förutsättningar för att kunna besvara frågeställningarna deduceras och sedan testas mot det framgrävda källmaterialet. Mycket ny arkeologisk kunskap framkommer också som ett resultat av ett mer induktivt arbetssätt i vilket man, enkelt uttryckt, gräver, ser vad man hittar och sedan i efterhand försöker hitta tolkningsbara strukturer i det framgrävda källmaterialet. Eftersom arkeologiska undersökningar ofta bjuder på oväntade resultat är det induktiva arbetssättet en ofrånkomlig del i den arkeologiska kunskapsproduktionen (jfr Lönn 2006:13). Enligt min mening är det dock inte rimligt att planera en undersökning utifrån förutsättningen att ”vi gräver och ser vad vi hittar”. Vår förförståelse och erfarenhet av fornlämningen och våra idéer om den påverkar vad vi uppfattar när vi undersöker den och därmed vad vi kan registrera och dokumentera vid undersökningen. Det är därför lämpligt att planeringen utgår ifrån frågeställningar eller hypoteser som ska besvaras eller belysas respektive testas.

När det gäller utredningar och förundersökningar är syftet att ta reda på om en fornlämning berörs respektive att karakterisera fornlämningen. De frågor som vägleder det arkeologiska arbetet är vanligtvis självklara. Det handlar om att ta reda på om en lämning är fornlämning respektive hur stor den är och vad den innehåller i fråga om kulturlager, anläggningar och fynd. Inför utredningar och förundersökningar är det därför inte orimligt att länsstyrelsen anger de frågor som undersökningen ska besvara. Det finns naturligtvis undantag. När det gäller förundersökningar av ovanliga typer av fornlämningar kan det ibland krävas specialkunskap för att veta vilka frågor som är viktiga att besvara redan i förundersökningsskedet. För min del anser jag att det är en fördel att undersökaren då ger förslag på förhållanden som behöver belysas inom ramen för undersökningen. Det säger sig självt att ett sådant förfarande är mindre lyckat när undersökaren väljs genom anbuds förfarande.

Syftet med en särskild undersökning (slutundersökning) är att dokumentera den del av fornlämningen som ska tas bort. Dokumentationen ligger till grund för tolkningar av fornlämningen och det samhälle den representerar. På så vis ska undersökningen bidra till att skapa meningsfull kunskap om det förflutna. En särskild undersökning är i allt väsentligt att jämställa med ett forskningsprojekt (jfr Lönn 2006). En undersökningsplan skulle således i många stycken kunna jämföras med en forskningsansökan (jfr Vägledning 2007, avsnitt 3.2). Det är därför nödvändigt att undersökningen vägleds av problematiserande forskningsfrågor som formuleras i undersökningsplanen.

Enligt 10 § 4 punkten i föreskrifterna ska länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget ange undersökningens inriktning. Jag tolkar detta som att det gäller såväl vetenskaplig som pedagogisk inriktning. Jag ser det som naturligt att valet av inriktning bygger på den bedömning av fornlämningens kunskapsvärde som länsstyrelsen gjorde redan vid tillståndsprovningen (se ovan

Västergarn, Gotland (2010). Foto: Eva Skyllberg, Riksantikvarieämbetet.

avsnitt 3.2.6). Kunskapsvärdet innefattar såväl vetenskapligt som pedagogiskt värde (avsnitt 3.3.1). Inriktningen anges normalt i allmänna termer. Formulerandet av preciserade frågeställningar bör överlämnas åt undersökarna (jfr Vägledning 2007, avsnitt 3.1).

Enligt 11 § 1 punkten i föreskrifterna ska länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget begära att undersökaren i undersökningsplanen redovisar förslag till preciserade frågeställningar. Frågeställningarna ska formuleras med utgångspunkt i den inriktning som länsstyrelsen har angivit i förfrågningsunderlaget (Vägledning 2007, avsnitt 3.3.4).

Enligt min mening är en grundläggande förutsättning för god kvalitet att frågeställningarna formuleras och motiveras dels med utgångspunkt i kunskapsläge och kunskapsbehov för aktuell typ av fornlämning, dels med utgångspunkt i resultaten av förundersökningen och den kunskapspotential som dessa resultat indikerar att fornlämningen har. För att detta ska vara möjligt behöver undersökaren i undersökningsplanen redogöra för kunskapsläget, i den utsträckning som det är relevant för de formulerade frågeställningarna. Att redovisa kunskapsläget är *inte* synonymt med att deskriptivt redogöra för tidigare undersökningar av samma typ. Jag anser att redovisningen av kunskapsläget ska vara problematiserande och identifiera aktuella kunskapsbehov. Valet av frågeställningar måste vara begripligt mot bakgrund av redovisningen av kunskapsläget och kunskapsbehoven. Jag tycker också att det är lämpligt att bedömningen av frågeställningarnas anknytning till kunskapsläge/kunskapsbehov ingår som en del i länsstyrelsens utvärdering av undersökarens förslag till genomförande.

En annan förutsättning för god kvalitet när det gäller undersökarens val av frågeställningar är att dessa utgår från resultaten av förundersökningen. Det är rimligt att utgångspunkten för valet av frågeställningar är den kunskapspotential som förundersökningsresultaten indikerar att fornlämningen har. I det sammanhanget anser jag att det är viktigt att undersökaren har ett aktivt och problematiserande förhållningssätt till resultaten av förundersökningen, vilket inkluderar en explicit källkritisk diskussion. Resultaten ska naturligtvis tolkas och den tolkning som redovisas i förundersökningsrapporten ska rimligtvis kunna ifrågasättas. Valet av frågeställningar måste vara begripligt mot bakgrund av tolkningen av förundersökningsresultaten. Jag tycker att det är lämpligt att bedömningen av frågeställningarnas anknytning till förundersökningsresultaten ingår som en del i länsstyrelsens utvärdering av undersökarens förslag till genomförande.

En uppdragsarkeolog väljer sällan sitt källmaterial. Hon/han är hänvisad till att producera meningsfull kunskap utifrån det källmaterial som finns att tillgå i den aktuella fornlämningen. Man skulle kunna säga att ett syfte med en särskild undersökning är att få fram så mycket kunskap som möjligt ur fornlämningen som ersättning för att den förstörs. Min uppfattning är därför att ett kriterium på god kvalitet när det gäller valet av frågeställningar är i vilken utsträckning som undersökaren har lyckats ta sin utgångspunkt i och ställa relevanta frågor till det källmaterial som förundersökningen visar finns på platsen. Finns det källmaterial som inte utnyttjats? Finns det i sådana fall en motivering till detta? Jag tycker att det är lämpligt att även en sådan

bedömning ingår som en del i länsstyrelsens utvärdering av undersökarens förslag till genomförande.

För att den uppdragsarkeologiska kunskapsproduktionen inte ska stagnera behöver undersökarna uppmuntras till att hitta nya infallsvinklar och frågeställningar. Det är därför inte orimligt att ett kriterium på god kvalitet vid valet av frågeställningar är graden av unicitet, dvs hur pass nya och unika frågeställningarna är. Också en bedömning av detta bör lämpligen ingå som en del i länsstyrelsens utvärdering av undersökarens förslag till genomförande. I detta sammanhang anser jag att det är viktigt att påpeka att en frågeställning naturligtvis inte är bra bara för att den är ny. En ny frågeställning måste rimligtvis uppfylla samma krav som alla andra frågeställningar, t ex följa den inriktning som länsstyrelsen har angivit, förankras i befintligt kunskapsläge och motiveras i förhållande till fornlämningens kunskapspotential. Frågeställningar kan m a o ingå i ett befintligt kunskapsbygge, men också bidra med det oväntade. Jag anser dock att detta alltid ska ske med avstamp i forskningsläget och kunskapsbehoven.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att undersökaren, med utgångspunkt i länsstyrelsens val av inriktning, i undersökningsplanen redovisar förslag till frågeställningar och motiverar dessa.
- Att valet av frågeställningar är begripligt, dels utifrån kunskapsläge och kunskapsbehov för aktuell fornlämning, dels utifrån resultaten av förundersökningen och den kunskapspotential som dessa resultat pekar på att fornlämningen har.

3.3.4 Metod, analyser, teknisk utrustning, dokumentation

Enligt 11 § 2 punkten i föreskrifterna ska länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget begära att undersökaren i undersökningsplanen beskriver och motiverar valet av metoder för genomförandet av undersökningen. Valet av metoder ska ha en tydlig koppling till de frågeställningar som undersökaren har formulerat (jfr Vägledning 2007, avsnitt 3.3.5).

Att kräva att undersökningsmetoderna ska hänga intimt samman med valet av frågeställningar tycker jag är självklart. Valet av metoder är ju undersökarens förslag till hur frågeställningarna ska besvaras. Vid utredningar och förundersökningar är de frågor som ska besvaras ofta givna och kan, enligt min mening, gärna anges av länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget. Vid sådana tillfällen kan länsstyrelsen också ange vilka metoder som bör användas. Det är dock inte helt nödvändigt. Det är också viktigt att undersökarna uppmuntras till att utveckla nya metoder, inte minst ickeförstörande metoder.

Vid särskilda undersökningar är det undersökaren som formulerar frågeställningar. Förslag till metoder ska därför också läggas fram av undersökaren i undersökningsplanen. Vid anbudsförfarande brukar valet av metoder vara en av de faktorer som undersökarna konkurrerar med varandra om för att åstadkomma det bästa förslaget till genomförande av undersökningen.

När det gäller valet av metoder anser jag att en förutsättning för god kvalitet är att undersökarens redogörelse för metoderna omfattar dels ett teoretiskt metodresonemang, dels den praktiska fältmetoden.

Det teoretiska metodresonemanget innebär att undersökaren klargör de teoretiska förutsättningarna för att kunna besvara de frågeställningar man har formulerat. I praktiken innebär det att undersökaren förklarar vilka källmaterial och vilka egenskaper i dessa källmaterial som kan användas för att besvara frågeställningarna. Det kan handla om förväntade mönster, strukturer och förhållanden i materialet från undersökningen, om både kvantitativa och kvalitativa antaganden om exempelvis utbredning av anläggningar och föremål samt vad dessa representerar och symboliserar. Det innebär också att undersökaren förklarar *hur* källmaterialet och egenskaperna i detta skulle kunna besvara frågeställningarna. Det handlar m a o om en sorts "middle-range theory" eller "mellanteori" (tex Schiffer 1976, Binford 1983, Sjögren 1999), ett teoretiskt resonemang som behandlar förhållandet mellan materiell kultur och samhället som har producerat den.

Min uppfattning är att länsstyrelsen kan värdera kvaliteten på det teoretiska metodresonemanget utifrån en bedömning av hur pass rimligt det är att förvänta sig att finna de aktuella källmaterialen och egenskaperna i källmaterialen vid undersökningen. Bedömningen skulle kunna grunda sig dels på vilka källmaterial och egenskaper i källmaterialen som har påträffats vid förundersökningen, dels på vilka källmaterial och egenskaper i detta som har påträffats vid undersökningar av andra, liknande fornlämningar. Jag anser också att länsstyrelsens värdering av kvaliteten på resonemanget bör innehålla en bedömning av hur pass rimligt det är att tro att de föreslagna källmaterialen och egenskaperna kan besvara de formulerade frågeställningarna, dvs en bedömning av rimligheten i själva metodresonemanget.

Inom ramen för det teoretiska metodresonemanget finns förutsättningar för undersökare att i ökad omfattning använda teori om materiell kultur i planeringen av uppdragsarkeologin. I resonemanget finns utrymme för såväl teori om den materiella kulturens funktionella dimension, inspirerad av främst processuell arkeologi, och dess ideologiska dimension, inspirerad av tex post-processuell arkeologi.

Ett givet kännetecken på god kvalitet är att valet av praktiska fältmetoder följer av det teoretiska metodresonemanget. Undersökaren måste enligt min mening kunna redogöra för vilka undersökningsmetoder, naturvetenskapliga analyser, teknisk utrustning och dokumentationsmetoder som är tänkta att användas för att identifiera de källmaterial och egenskaper i källmaterialet som har beskrivits i metodresonemanget. Det är viktigt att undersökaren förklarar *hur* dessa metoder, etc., gör det möjligt att identifiera de aktuella källmaterialen och egenskaperna och därmed besvara frågeställningarna. Jag anser att det är lämpligt att länsstyrelsen värderar kvaliteten på de praktiska fältmetoderna främst utifrån en bedömning av hur pass lämpliga valda undersökningsmetoder, analyser, teknisk utrustning och dokumentationsmetoder är för att identifiera aktuella källmaterial och egenskaper.

För att det fältarkeologiska arbetet inte ska stagnera behöver undersökarna uppmuntras till att hitta nya metoder, etc. Inslag av metodutveckling,

tex nya gräv- och analysmetoder, och specialistkompetens bör därför, enligt min mening, bedömas positivt vid länsstyrelsens utvärdering av undersökarens förslag till genomförande. Nya metoder måste naturligtvis uppfylla samma krav på användbarhet som andra metoder, dvs det måste bedömas som sannolikt att metoden kan identifiera de källmaterial och egenskaper i detta som behövs för att besvara de aktuella frågeställningarna. Jag tycker också att det är viktigt att undersökaren kan förklara hur metoden kommer att bidra till detta ändamål.

Som jag ser det bör både bedömningen av rimligheten i det teoretiska metodresonemanget och det ändamålsenliga i valet av de praktiska fältmetoderna ingå som en del i länsstyrelsens utvärdering av undersökarens förslag till genomförande. I det sammanhanget borde länsstyrelsen också bedöma om det *saknas* ett metodresonemang kring källmaterial som kan förväntas vid undersökningen och som har förutsättningar att generera meningsfull kunskap.

Det teoretiska metodresonemanget är för närvarande en av de mer utvecklade delarna i undersökningsplanerna. Redovisningen av forskningsläget är ofta ambitiös och frågeställningarna är insiktsfullt formulerade. Min erfarenhet är dock att undersökarens beskrivning av valet av metoder, normalt sett, endast behandlar de praktiska fältmetoderna. Undersökaren redogör för hur grävningen kommer att gå till rent praktiskt genom att tex ange hur schaktningen kommer att utföras, hur stora ytor som kommer att grävas för hand, vilka analyser som kommer att göras, etc. Avsaknaden av ett teoretiskt metodresonemang innebär dock att det deduktiva inslaget i undersökningen försvinner. Jag anser därför att man i praktiken kan säga att mycket av den uppdragsarkeologiska kunskapsproduktionen idag sker genom induktiv metod, även om den i viss mån är förklädd som deduktion. Kvaliteten på det teoretiska metodresonemanget beror på hur slagkraftigt som undersökaren kan argumentera för de teoretiska förutsättningarna för att kunna besvara frågeställningarna. På liknande sätt beror kvaliteten på valet av praktiska fältmetoder på hur övertygande som undersökaren kan argumentera för sitt sätt att gå till väga för att få fram det arkeologiska källmaterial och de egenskaper i detta som enligt det teoretiska metodresonemanget krävs för att kunna besvara frågeställningarna.

Vid valet av ambitionsnivå och inriktning har länsstyrelsen möjlighet att göra prioriteringar inom ramen för undersökningen. Frågan om prioriteringar är dock inte enbart en fråga för länsstyrelsen. Mot bakgrund av kraven på kostnadseffektivitet i uppdragsarkeologin (tex 2 kap. 13 § KML, Vägledning 2009, avsnitt 2.7) är det rimligt att även undersökaren, inom ramen för förslaget till genomförandet, försöker hitta möjligheter till prioriteringar för att öka kostnadseffektiviteten i undersökningen. Detta är dock inte alltid möjligt. Enligt min mening bör därför avsaknaden av förslag på prioriteringar inte automatiskt ses som en kvalitetsbrist. Om det i undersökningsplanen förekommer väl underbyggda förslag på prioriteringar anser jag däremot att detta är en god kvalitet.

Åkroken, Nyköping, Södermanland (2010). Foto: Carolina Andersson, Riksantikvarieämbetet.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att undersökarens redogörelse för metoder omfattar dels ett teoretiskt metodresonemang, dels de praktiska metoderna.
- Att det teoretiska metodresonemanget och de praktiska metoderna hänger intimt samman med valet av frågeställningar.

3.3.5 Fyndhantering och konservering

Bedömning av kvaliteten i undersökarens allmänna rutiner för fyndhantering och konservering görs inom ramen för bedömningen av undersökarens lämplighet enligt föreskrifterna 7 § 7 punkten. Förutsättningarna för fyndhantering och konservering ska dock även klargöras inför varje enskild undersökning. Länsstyrelsen ska i förfrågningsunderlaget ge anvisningar för detta (10 § 8 punkten föreskrifterna). Utgångspunkten är undersökningens syfte och inriktning och det kan finnas både vetenskapliga, pedagogiska och bevarandemotiv för anvisningarna.

Utifrån länsstyrelsens anvisningar ska undersökaren upprätta en fyndstrategi som ska redovisas i undersökningsplanen (11 § 6 punkten föreskrifterna). Fyndstrategin ska innehålla undersökarens bedömning av vilka typer av fynd som kommer att påträffas, en redovisning och motivering av vilka fynd som bör tas till vara respektive väljas bort, en redovisning av vilka metoder som bör användas för att samla in fynden, en bedömning av hur valet av metod kommer att påverka insamlandet av fynd, hur fynden kommer att registreras samt hur fynden ska användas i tolkningen (jfr Vägledning 2007, avsnitt 3.3.10). Vilka studier och analyser som kommer att göras på fynden ska också anges i fyndstrategin. Vissa typer av fynd är viktiga för att kunna belysa en viss vetenskaplig inriktning, svara på vissa frågeställningar och därmed bidra till att skapa meningsfull kunskap. Andra fynd kan, exempelvis genom sin tydlighet, ha särskilt goda förutsättningar att förmedla kunskap. Som jag ser det ska undersökaren i fyndstrategin m a o svara på frågorna: Vilka typer av fynd kan förväntas? Hur stort antal fynd kan förväntas? Vilka fynd bör inte insamlas? Varför bör de inte insamlas? Vilka fynd bör insamlas? Varför bör de insamlas? Hur bör de insamlas? Hur kommer valet av insamlingsmetod att påverka fyndmaterialets kvalitet och kvantitet? Hur kommer fynden att registreras?

I fyndstrategin ska undersökaren även redovisa sin uppfattning om vilka fynd som bör konserveras och anledningen till detta (Vägledning 2007, avsnitt 3.3.10). Jag tycker också att det är lämpligt att undersökaren redovisar vilka analyser av föremålen som ska utföras och hur dessa analyser bidrar till att besvara de frågeställningar som undersökaren har formulerat. Undersökaren ska m a o svara på frågorna: Vilka fynd bör konserveras? Varför bör de konserveras? Om undersökaren förväntar sig fynd som behöver konserveras bör en arkeologisk konservator delta i upprättandet av fyndstrategin. Konserveringsinstitution ska anges i fyndstrategin (Vägledning 2007, avsnitt 3.3.10). Enligt min uppfattning är det lämpligt att även namnet på den konservator som har deltagit i upprättandet av fyndstrategin anges.

Om undersökaren räknar med att påträffa mer än enstaka benmaterial bör även en osteolog delta vid upprättandet av fyndstrategin (Vägledning 2007, avsnitt 3.3.10). Precis som när det gällde fyndmaterial för konservering är det min åsikt att undersökaren bör redovisa hur och varför det osteologiska materialet kommer att samlas in. Jag tycker dessutom att även osteologens namn bör redovisas i fyndstrategin.

Jag tycker att man kan säga att de fynd som undersökaren bestämmer sig för att samla in, registrera och bevara är de fynd som han/hon bedömer har förutsättningar att hjälpa honom/henne att skapa och förmedla meningsfull kunskap om fornlämningen och det samhälle som har efterlämnat den. Ur detta perspektiv kan man således säga att fyndstrategin hänger nära samman med valet av frågeställningar. Genom frågeställningarna preciserar undersökaren vilken kunskap han/hon vill ha. Det teoretiska metodresonemanget klargör vilket källmaterial som behövs för att svara på frågorna. Den praktiska fältmetoden anger hur detta källmaterial ska tas fram. Fyndstrategin redovisar hur fyndmaterialet ska samlas in och registreras för att kunna besvara frågeställningarna och hur fyndmaterialet ska bevaras för att bli kunna förmedla den kunskap som undersökningen har genererat.

Jag anser att en fyndstrategi av god kvalitet ska innehålla svar på frågorna ovan. Det ska dessutom finnas en tydlig koppling mellan fyndstrategin och valet av frågeställningar samt de sätt på vilka undersökaren har valt att försöka besvara frågeställningarna (dvs det teoretiska metodresonemanget och den praktiska fältmetoden). Enligt min mening är det viktigt att undersökaren redogör för detta samband i fyndstrategin.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget utifrån undersökningens syfte och inriktning ger anvisningar om fyndinsamling, fyndhantering och konservering.
- Att undersökaren utifrån länsstyrelsens anvisningar upprättar en fyndstrategi.
- Att det finns ett tydligt samband mellan valet av frågeställningar, det teoretiska metodresonemanget, den praktiska fältmetoden och utformningen av fyndstrategin.

3.3.6 Rapportering

Enligt 10 § 6 punkten i föreskrifterna ska länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget ge anvisningar för rapporteringens omfattning, utformning och genomförande. Detta ska göras med utgångspunkt i undersökningens huvudsakliga målgrupper. Utifrån länsstyrelsens anvisningar ska sedan undersökaren i undersökningsplanen redovisa en strategi för rapporteringens utformning och genomförande. En viktig del i strategin är undersökarens förslag till hur man ska nå de aktuella målgrupperna med information om undersökningen och dess resultat. Valet av målgrupp har således stor betydelse för hur rapporteringen ska utformas, genomföras och kommuniceras (11 § 5 punkten, se även Vägledning 2007, avsnitt 3.3.9, och ovan avsnitt 3.3.2).

Den skriftliga undersökningsrapporten är en komplex produkt med flera olika syften och ett antal olika målgrupper (jfr RAÄ 1998:18ff, Gustafsson och Magnusson Staaf 2002). Utrednings- och förundersökningsrapporter har ett syfte som planeringsunderlag och riktar sig främst till de aktörer som är direkt inblandade i det uppdragsarkeologiska ärendet, vanligtvis länsstyrelse, företagare, undersökare och kommuner. Rapporter från särskilda undersökningar ska dels redovisa observationer och data, dels tolkningar av dessa. I rapporterna ska meningsfull kunskap presenteras och förmedlas. Rapporterna vänder sig till arkeologer och det samhällsvetenskapliga och humanistiska forskarsamhället i övrigt, men även till den historieintresserade allmänheten (Gustafsson och Magnusson Staaf 2002:10f).

Riksantikvarieämbetet har vid olika tillfällen framfört synpunkter på vad en arkeologisk undersökningsrapport bör innehålla (tex RAÄ 1995, 1998). Ett enligt min mening både bra och ambitiöst arbete är Anders Gustafssons och Björn Magnusson Staafs "Rapport om rapporter", som publicerades 2002 som en del av Riksantikvarieämbetets "Projekt Uppdragsarkeologi". Inom ramen för arbetet med vägledningen för uppdragsarkeologi arbetar dessutom Riksantikvarieämbetet för närvarande med de avsnitt som rör arkeologisk dokumentation och arkeologisk rapportering. Målsättningen är att avsnitten ska publiceras under 2010.

Min uppfattning är trots detta att det för närvarande inte finns några tydliga och heltäckande riktlinjer för hur en skriftlig rapportering av god kvalitet bör vara beskaffad, formellt och vetenskapligt. Avsaknaden av detta märks även i länsstyrelsens beställningar av arkeologiska undersökningar. Det är sällan som förfrågningsunderlagen innehåller utförliga anvisningar/krav på hur undersökningsrapporten ska vara utformad. Vissa länsstyrelser ger en del anvisningar, medan andra nöjer sig med att enbart hänvisa till de allmänna rekommendationer som Riksantikvarieämbetet har lämnat. Som jag ser det har därför ansvaret för rapporternas utformning och genomförande i stor utsträckning överlämnats till undersökarna. Detta förhållande har förstärkts ytterligare genom att länsstyrelsens tillsyn (uppföljning och utvärdering) av rapporterna, p g a resursbrist, sällan utövas i tillräcklig omfattning.

Utvärderingar av rapporter har visat att kvaliteten varierar mycket (tex Gustafsson och Magnusson Staaf 2002, Grundberg 2005). Vissa rapporter håller hög kvalitet, medan andra har stora brister, såväl när det gäller det formella utförandet som det vetenskapliga innehållet. Precis som när det gäller andra delar av beställningen av det arkeologiska uppdraget, är det viktigt att länsstyrelsen anger vilka förutsättningar som ska gälla för rapportarbetet. För att höja kvaliteten på de arkeologiska rapporterna, anser jag att länsstyrelsen i förfrågningsunderlagen behöver specificera tydligare vilka krav man har på rapporten.

Jag menar naturligtvis inte att länsstyrelsen ska styra rapportarbetet mer än nödvändigt. Undersökaren måste få möjlighet att sätta sin prägel på rapporten. Det finns dock relativt många formella och vetenskapliga, krav som är *fundamentala* för att få en god kvalitet på undersökningsrapporten. När det gäller formella krav kan det tex handla om att ha en sammanfattning av

undersökningsresultaten tidigt i rapporten, att kartor och planer är skalenslignade eller att uppgifter i schakt- och anläggningstabeller går att återfinna på planerna. När det gäller vetenskapliga krav kan det röra sig om att tydligt redovisa de frågeställningar som har varit utgångspunkten för undersökningen eller att det finns en explicit utvärdering av undersökningsresultaten i förhållande till undersökningsplanen (Gustafsson och Magnusson Staaf 2002:8ff).

De formella och vetenskapliga krav som länsstyrelsen, enligt min mening, bör ställa på en arkeologisk rapportering är så pass många och generella att det knappast är rimligt att ange dem i varje enskilt förfrågningsunderlag. Jag anser att det är mer praktiskt att länsstyrelsen istället redovisar dem i en generell kravspecifikation eller liknande. När länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget anger kraven på rapporten kan detta göras genom att hänvisa till denna kravspecifikation. Krav som är specifika för det aktuella uppdraget anges naturligtvis som vanligt i förfrågningsunderlaget. Som jag ser det har kravspecifikationer av denna typ också förutsättningar att fungera som utgångspunkt (checklista) för länsstyrelsens uppföljning och utvärdering av rapporten.

Det är lämpligt att länsstyrelsen, med utgångspunkt i Riksantikvarieämbetets anvisningar, upprättar kravspecifikationer för rapportering av såväl utredningar som förundersökningar och särskilda undersökningar. Jag tycker att det är en fördel om dessa kravspecifikationer upprättas gemensamt av flera länsstyrelser. Ett sådant arbete pågår exempelvis för närvarande inom ramen för länsstyrelsernas arkeologiska nätverk i Svealand.

Enligt min uppfattning ska länsstyrelsens kravspecifikationer för rapportarbetet i hög grad styra hur basdokumentationen (basrapporten) och slutrapporten av en undersökning ska vara beskaffad. När det gäller övriga delar av rapporteringen anser jag att undersökaren, normalt sett, bör ha större möjligheter att påverka utformning och genomförande. I rapporteringsstrategin är det därför lämpligt att undersökaren anger *hur* man ska gå tillväga för att förmedla de resultat, den kunskap och de insikter som undersökningen ger till de målgrupper som länsstyrelsen har identifierat. Jag tycker att undersökaren i denna del av rapporteringen ska ha möjlighet att föreslå exempelvis hur informationen ska utformas såväl innehållsmässigt som stilistiskt samt hur den ska kommuniceras till målgrupperna (Jfr Vägledning 2007, avsnitt 3.3.8 och 3.3.9). Enligt min mening hänger kvaliteten på rapporteringsstrategin nära samman med hur pass ändamålsenliga undersökarens förslag är. Länsstyrelsens bedömning av förslagen bygger i stor utsträckning på hur väl undersökaren i rapporteringsstrategin argumenterar för sina förslag.

Jag vill understryka att den rapporteringsstrategi som upprättas i undersökningsplanen endast kan vara en *preliminär* och allmän planering av rapporteringen. En slutgiltig och mer detaljerad planering kan göras först efter det att fältarbetet har avslutats. Det är först då som undersökaren och länsstyrelsen har tillgång till faktisk kunskap från undersökningen (jfr Vägledning 2007, avsnitt 3.3.8). Jag tycker därför att länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget bör kräva att undersökaren några veckor efter fältarbetet

lämnar in ett förslag till reviderad rapporteringsstrategi utifrån resultaten av undersökningen. Vid större undersökningar tycker jag inte att det är orimligt att länsstyrelsen kräver att undersökaren kallar till ett möte om reviderad rapporteringsstrategi. Vid mötet är det lämpligt att undersökaren presenterar sitt förslag till slutgiltig rapporteringsstrategi. Förslaget kan diskuteras, eventuellt justeras och slutligen godkännas av länsstyrelsen. Den reviderade och slutgiltiga rapporteringsstrategin utgör samtidigt en given utgångspunkt för länsstyrelsens uppföljning av rapporteringen.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att länsstyrelsen i beställningen av den arkeologiska undersökningen tydligt redovisar vilka formella och vetenskapliga krav den har på rapporteringen.
- Att rapporteringens utformning och genomförande utgår från den eller de målgrupper som har definierats i förfrågningsunderlaget.
- Att undersökaren upprättar en rapporteringsstrategi som innehåller förslag till hur de aktuella målgrupperna ska få del av de resultat, kunskaper och insikter som undersökningen genererar.

3.3.7 Kostnader och tidsåtgång

Enligt Riksantikvarieämbetets föreskrifter (11 § 4 punkten) ska länsstyrelsen begära att undersökaren upprättar en kostnadsberäkning för undersökningen. För att det ska vara möjligt för länsstyrelsen att avgöra om kostnaden är rimlig ska undersökaren särredovisa ett antal kostnadsposter (Vägledning 2007, avsnitt 3.3.11). I förfrågningsunderlaget ska länsstyrelsen ange vilka kostnader som undersökaren ska särredovisa.

När det gäller kostnader och tidsåtgång anser jag att såväl länsstyrelsens kravspecifikation som undersökarens kostnadsberäkning vanligtvis håller mycket god kvalitet. Jag tycker därför att länsstyrelsen borde ha goda förutsättningar att bedöma rimligheten i de beräknade kostnader som undersökaren presenterar. Enligt föreskrifterna ska undersökaren i kostnadsberäkningen även särredovisa den beräknade tidsåtgången för ett antal arbetsmoment. Den beräknade tidsåtgången kan ibland vara mer relevant än kostnaden när det gäller att bedöma rimligheten i undersökarens förslag till genomförande. Det gäller t ex den beräknade tidsåtgången för fält- och rapportarbete samt maskiner.

En förutsättning för god kvalitet på förslaget till genomförande är att den beräknade tidsåtgången är rimlig i förhållande till det förslag på genomförande som har presenterats i undersökningsplanen (jfr Vägledning 2007, avsnitt 5.3.4). Som jag ser det behöver länsstyrelsen exempelvis ta ställning till frågor som: Är det rimligt att tro att undersökaren kommer att hinna med att utföra de arbetsmoment i fältarbetet som anges i undersökningsplanen inom den tid som anges i kostnadsberäkningen? Är tiden för rapportarbete tillräcklig för att kunna genomföra de arbetsmoment som anges i rapporteringsstrategin? Finns det en balans mellan den beräknade tiden för fältarbete och rapportering? Är det möjligt att besvara undersökningsplanens frågeställningar på den beräknade tiden?

Min erfarenhet är att det finns tre sätt för länsstyrelsen att vid ett anbuds-förfarande hantera anbud i vilka den beräknade tidsåtgången inte bedöms räcka till för att genomföra uppdraget:

- Diskvalificera anbudet från vidare utvärdering.
- Sänka betyget på genomförande och låta det ingå i den fortsatta utvärderingen.
- Godkänna anbudet och låta anbudsgivaren ”ta konsekvenserna”. Om undersökaren inte klarar av att utföra uppdraget inom överenskomna kostnadsramar, får denne själv stå för överskjutande kostnader.

Jag är medveten om att det första sättet att agera kan upplevas som radikalt. Det kan to m verka väl drastiskt med hänsyn till att en sådan diskvalifikation endast grundar sig på en bedömning som länsstyrelsen gör och inte på något ovedersägligt faktum. Enligt min mening bör länsstyrelsen endast överväga att använda sig av detta förfarande om det är stor skillnad mellan den tidsåtgång som undersökaren har beräknat för undersökningen och den tidsåtgång som länsstyrelsen bedömer behövs.

Jag inser att det andra sättet att agera, på sätt och vis, kan upplevas som inkonsekvent. Man skulle kunna hävda att om ett förslag till genomförande inte bedöms vara genomförbart, bör det inte godtas av länsstyrelsen. Det förhållande att det rör sig om en bedömning som länsstyrelsen gör och inte om ett faktum, skulle dock återigen kunna mana till viss försiktighet. Jag tycker att det andra sättet att agera kan vara lämpligt att använda om skillnaden mellan undersökarens och länsstyrelsens uppfattning om tidsåtgång inte är så stor. Man skulle i viss mån kunna säga att länsstyrelsen friar hellre än fäller.

Det tredje sättet att agera upplever jag som det normala vid upphandling av varor och tjänster. Om varan eller tjänsten inte håller den kvalitet som den upphandlande enheten har efterfrågat, får leverantören åtgärda bristerna inom avtalad kostnadsram. När det gäller arkeologiska undersökningar kan detta förfarande enligt min uppfattning vara vanskligt. Samtidigt som tjänsten (kunskap) produceras förstörs råvaran (fornlämningen) och råvaran är i allra högsta grad en ändlig tillgång. Tjänsten kan sällan produceras igen. Den måste bli bra vid första försöket. Rent praktiskt är det också svårt för länsstyrelsen att kontrollera att tjänsten utförs på ett tillräckligt bra sätt. Detta gäller förvisso vid alla undersökningar, men om tiden är knapp är risken större att undersökaren tvingas till alltför hårda prioriteringar. Precis som när det gällde det andra sättet att agera anser jag att detta sätt främst kan komma ifråga om skillnaden mellan undersökarens och länsstyrelsens uppfattning om tidsåtgång inte är så stor. Även här skulle länsstyrelsen m a o hellre fria än fälla.

Enligt min mening är det tredje sättet att agera på många vis det mest rationella. Länsstyrelsen överlåter åt undersökaren att bedöma hur snabbt det går att utföra uppdraget. För att öka chansen att vinna anbuds-förfarandet kommer undersökaren att sträva efter att genomföra uppdraget så snabbt som möjligt. Det skapar m a o incitament till en effektivisering av den upp-

Förvaring av föremål i fält, Åkroken, Nyköping, Södermanland (2010). Foto: Carolina Andersson, Riksantikvarieämbetet.

dragsarkeologiska verksamheten. Svårigheten för länsstyrelsen är att försäkra sig om att uppdraget utförs med tillräckligt hög kvalitet.

Jag anser att risken med det första och andra sättet att agera är att undersökaren i själva verket inte kommer att planera för att utföra uppdraget så snabbt som möjligt. Istället kan det bli så att man planerar för att utföra uppdraget så snabbt som man tror att länsstyrelsen bedömer att det är möjligt att utföra. Eftersom det inte är länsstyrelsen som planerar och utför undersökningarna finns det naturligtvis en risk att länsstyrelsen inte uppfattar de möjligheter till effektiviseringar som undersökaren kan se. Enligt min åsikt finns det därför en risk att länsstyrelsen ofrivilligt konserverar en viss uppfattning om vad som är möjligt att göra och inte. Möjligheterna till effektiviseringar av den uppdragsarkeologiska verksamheten riskerar då att gå om intet.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att den beräknade tidsåtgången är rimlig i förhållande till undersökningsplanens förslag på genomförande.

3.3.8 Kompetens

I såväl Förordningen (1988:1188) om kulturminnen m.m. som Riksantikvarieämbetets föreskrifter (KRFS 2007:2) betonas vikten av att den som utför en arkeologisk undersökning har tillräckligt god kompetens för det aktuella uppdraget (se även Vägledning 2007, avsnitt 5).

Enligt 7 § i föreskrifterna finns vissa grundläggande krav på den som ska utföra en arkeologisk undersökning.

Den undersökare som länsstyrelsen väljer skall vara lämplig för uppgiften med hänsyn till:

- organisation
- ekonomiska förhållanden och administrativa rutiner
- erfarenhet och måluppfyllelse av tidigare arkeologiska undersökningar
- internt kvalitetssäkringssystem och egenkontroll
- system för långsiktig kunskapsuppbyggnad och kommunikation
- rutiner för upprättande av dokumentation och övrigt primärmaterial
- rutiner för hantering och konservering av fornyfynd

Riktlinjer för hur länsstyrelsen bör bedöma undersökarens lämplighet när det gäller dessa kriterier är redovisade av Riksantikvarieämbetet i vägledningen för uppdragsarkeologi (2007, avsnitt 5.2.1). Endast undersökare som länsstyrelsen bedömer är lämpliga på samtliga punkter kan komma ifråga som undersökare. Detta gäller oavsett om valet av undersökare sker genom direktval eller anbudsförfarande.

En undersökare ska naturligtvis också vara lämplig att utföra den specifika undersökning som är aktuell. I 8 § i föreskrifterna sägs att *”Undersökaren ska ha tillgång till för undersökningen erforderlig kompetens med hänsyn till undersökningens syfte, inriktning och omfattning”*. Kravet avser både företaget och dess ansvariga personal.

Länsstyrelsen anger i förfrågningsunderlaget vilka krav på kompetens som ska gälla för undersökningen. Enligt 11 § 3 punkten i föreskrifterna ska länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget begära att undersökaren i undersökningsplanen redovisar sin kompetens och erfarenhet med relevans för den aktuella undersökningen. Uppgifterna ska avse personer i ansvarig ställning.

Som jag ser det kan länsstyrelsen utifrån dessa förutsättningar ange och bedöma undersökarens kompetens, såväl företagets som personalens, på åtminstone två olika sätt vid ett anbudsförfarande:

- Länsstyrelsen anger i förfrågningsunderlaget vilka krav man ställer på företag respektive personal för de ska komma ifråga för undersökningen. Uppfyller undersökaren dessa grundkrav har man, när det gäller kvalitetskriteriet kompetens, kvalificerat sig för undersökningen. Ingen ytterligare betygsättning görs av undersökarens kompetens. Kravet på kompetens är ett skall-krav och fungerar som ett kvalificeringskrav.
- Länsstyrelsen anger i förfrågningsunderlaget vilka grundkrav (kvalificeringskrav) man ställer på företag respektive personal för att de ska komma ifråga för undersökningen. Uppfyller undersökaren dessa grundkrav har man, när det gäller kvalitetskriteriet kompetens, kvalificerat sig för undersökningen. Kompetens (tex utbildning och erfarenhet) som går utöver grundkraven betygsätts (poängsätts) och ingår i den fortsatta utvärderingen av anbudet.

Enligt min mening är nackdelen med det första sättet att bedöma kompetens att man inte uppmuntrar det uppdragsarkeologiska kollektivet att erbjuda den bästa kompetens som finns att tillgå.

Nackdelen med det andra bedömningsättet kan sägas vara att mer oerfarna, ofta yngre, fältarkeologer får svårare att få arbete som arbetsledare. På liknande sätt får nystartade företag svårare att få uppdrag. En annan nackdel är att det uppmuntrar undersökare att använda sig av erfarna och välmeriterade "frontfigurer" i anbudet. Jag anser att risken är uppenbar att dessa personer kommer att figurera i många anbud samtidigt och sedan inte kommer att kunna delta i den aktuella undersökningen. Detta är knappast acceptabelt.

3.3.9 Personalen

Bedömningen av personalens (dvs personal som är ansvarig för undersökningen) kompetens borde delas upp i åtminstone två delar: *utbildning och erfarenhet* (jfr Vägledning 2007, avsnitt 5.2.2). Min uppfattning är att ett grundkrav på utbildning bör vara fil.kand. eller fil.mag. med inriktning på arkeologi, något som bör gälla samtliga deltagare i undersökningen. I undersökningar i vilka det vetenskapliga kunskapsvärdet (forskningspotentialen) bedöms vara stort skulle det kunna vara motiverat att kräva eller premiera högre utbildning för ansvarig personal. I det sistnämnda fallet skulle extra poäng kunna delas ut för personal som är fil.lic med inriktning på det forskningstema som är aktuellt för undersökningen. Ytterligare extra poäng bör i sådana fall rimligen delas ut till personal som är fil.dr på samma

forskningstema. Detta förfarande borde vara mest aktuellt i samband med särskilda undersökningar. Jag anser också att även andra utbildningar (textenteknologi, keramikdokumentation, etc.) än olika typer av högskoleexamen borde kunna vara meriterande och ge extra poäng för kompetens vid bedömning av anbud. I enlighet med sedvanlig upphandlingsteknik och de regler som finns för upphandling enligt LOU, är det skäligen att länsstyrelsen i sådana fall anger detta i förfrågningsunderlaget.

Att ansvarig personal måste ha erfarenhet av arkeologiska undersökningar betraktar jag som en självklarhet. Jag tycker också att det är viktigt att kräva att personalen har erfarenhet av att undersöka den aktuella typen av forn lämning. Ytterligare ett möjligt krav är att personalen ska ha erfarenhet av undersökningar av liknande omfattning som den aktuella undersökningen. Precis som när det gäller utbildning är det min uppfattning att bedömning av erfarenhet antingen kan göras enbart utifrån kvalificeringskrav eller utifrån kvalificeringskrav med extra poäng för erfarenhet som överstiger dessa grundkrav. Erfarenhet kan exempelvis anges och bedömas i antalet månader som personen har arbetat med arkeologiska undersökningar eller i antalet undersökningar som personen har deltagit i. Hur mycket erfarenhet som ska krävas för att uppfylla kvalificeringskrav respektive för att få extra poäng bedömer länsstyrelsen sannolikt bäst från undersökning till undersökning. En viktig utgångspunkt för detta kan vara hur komplicerad länsstyrelsen bedömer att den aktuella undersökningen kommer att bli. Jag anser att ett rimligt grundkrav är att den som ska leda en arkeologisk undersökning har några års erfarenhet av sådana undersökningar, inklusive rapportarbete.

Det är inte otänkbart att det också finns annan erfarenhet än av arkeologiska undersökningar som kan vara värdefull vid en undersökning. Om länsstyrelsen bedömer att det pedagogiska värdet av undersökningen är högt skulle exempelvis pedagogisk erfarenhet kunna vara en tillgång. Om sådan erfarenhet ska vara meriterande och ge extra poäng för kompetens vid bedömning av anbuden, är det dock rimligt att länsstyrelsen anger detta redan i förfrågningsunderlaget.

3.3.10 Företaget

De flesta undersökare anmäler redan i början av året sitt intresse av att utföra arkeologiska uppdrag till länsstyrelsen i de län i vilka de önskar vara verksamma. I samband med detta bifogar de normalt även information om sin verksamhet som gör det möjligt för länsstyrelsen att bedöma om undersökaren uppfyller kraven på lämplighet för att utföra arkeologiska undersökningar (jfr Vägledning 2007, avsnitt 5.1).

En bedömning av företagets kompetens ska göras inför varje enskild undersökning. Bedömning ska utgå ifrån kriterierna i 7 § i föreskrifterna. *"Inför varje undersökning är det av avgörande betydelse att länsstyrelsen kontrollerar att undersökaren har tillgång till den kompetens som erfordras med hänsyn till undersökningens syfte, inriktning och omfattning"* (Vägledning 2007, avsnitt 5.2.1).

Enligt min mening är de flesta av kriterierna i sjunde paragrafen av en sådan karaktär att de är lämpliga att använda som kvalificeringskrav, men

svårare att använda som urvalskriterier. Det innebär att endast undersökare som uppfyller dessa krav är kompetenta att utföra den arkeologiska undersökningen. När det gäller ekonomiska förhållanden, administrativa rutiner, system för långsiktig kunskapsuppbyggnad, organisation, internt kvalitetssäkringssystem och egenkontroll, system för kommunikation, rutiner för upprättande av dokumentation och övrigt primärmaterial samt rutiner för hantering och konservering av fornyfynd, är det möjligt att med stöd av Riksantikvarieämbetets vägledning (Vägledning 2007, avsnitt 5.2.1) bedöma om undersökare är lämpliga att utföra en viss undersökning. Jag är dock tveksam till om det är meningsfullt att gå utöver denna bedömning och dessutom gradera *hur pass* lämpliga exempelvis en undersökares administrativa rutiner är för den aktuella undersökningen. Jag misstänker att det kommer att vara svårt för länsstyrelsens att bedöma tex vilken undersökare som har de *bästa* administrativa rutinerna.

Vid en undersökning kan det dock finnas speciella förutsättningar som innebär att en eller flera av dessa arbetsuppgifter ska eller bör utföras på ett särskilt sätt. Det är då rimligt att länsstyrelsen anger förutsättningarna i förfrågningsunderlaget och undersökaren lägger fram förslag på tillvägagångssätt i undersökningsplanen. Det innebär i själva verket att undersökarens normala sätt att utföra arbetsuppgifterna anpassas till de specifika förutsättningarna i den aktuella undersökningen. Som jag ser det handlar det dock om just en *anpassning* av ett arbetssätt man normalt använder, inte om någonting helt nytt. Länsstyrelsens bedömning av hur väl det anpassade arbetssättet (för tex hantering och konservering av fornyfynd) kommer att fungera i den aktuella undersökningen, är snarast en del i bedömningen av undersökarens förslag till genomförande, inte av företagets kompetens. Detta borde i synnerhet gälla om man anser att tex system för kommunikation, rutiner för upprättande av dokumentation och övrigt primärmaterial samt rutiner för hantering och konservering av fornyfynd, sammanhänger med val av frågeställningar och val av målgrupp.

När det gäller kriterierna erfarenhet och måluppfyllelse av tidigare arkeologiska undersökningar tycker jag att förutsättningarna är något annorlunda. Ett företag kan ha stor erfarenhet och god måluppfyllelse av undersökningar av vissa typer av fornlämningar, men inte av andra. Jag anser därför att länsstyrelsen inför en undersökning bör förvissa sig om att företaget har tillräcklig erfarenhet och måluppfyllelse av just den aktuella typen av undersökning.

Min uppfattning är att företaget bör ha *erfarenhet* av att undersöka den aktuella typen av fornlämning och även av undersökningar av liknande omfattning som den aktuella undersökningen. Precis som när det gäller personalen kan bedömning av företagets erfarenhet antingen göras enbart utifrån kvalificeringskrav eller utifrån kvalificeringskrav med extra poäng för erfarenhet som överstiger dessa grundkrav. Detta kriterium lämpar sig därför som urvalskriterium.

Erfarenhet kan anges och bedömas tex i antalet månader som företaget har arbetat med undersökningar av aktuell typ och omfattning eller i antalet undersökningar av aktuell typ och omfattning som företaget har genomfört.

Ett fynd i horn från undersökningen vid Strandvägen, Motala, Östergötland (2010). Foto: Eva Skyllberg, Riksantikvarieämbetet.

Omfattningen skulle kunna uppskattas exempelvis genom den beräknade totalkostnaden för en undersökning. För att undersökningarna ska vara mer jämförbara tycker jag att det är rimligt att sätta en tidsgräns bakåt i tiden för de undersökningar som kan medräknas. Hur mycket erfarenhet som ska krävas för att uppfylla kvalificeringskrav respektive för att få extra poäng kan länsstyrelsen, precis som när det gäller personalen, bäst bedöma från undersökning till undersökning. En viktig utgångspunkt för denna bedömning kan tex vara hur komplicerad länsstyrelsen anser att den aktuella undersökningen kommer att bli.

Ett grundkrav skulle enligt min mening kunna vara att ett företag som ska utföra en arkeologisk undersökning åtminstone har viss erfarenhet av att genomföra undersökningar av aktuell typ och omfattning. Ett sådant förfarande innebär dock att företag som aldrig har utfört en viss typ av undersökning eller undersökningar av en viss omfattning sannolikt aldrig heller kommer att få göra det. Detta måste sägas vara olyckligt. Jag tycker därför att ett alternativ kan vara att kvalificeringskravet endast grundar sig på generell erfarenhet av arkeologiska undersökningar. Eventuell erfarenhet av undersökningar av aktuell fornlämningstyp och omfattning bedöms istället som en extra tillgång och ges extra poäng vid bedömning av företagets kompetens i samband med anbuds förfarande.

Förmågan att *nå uppställda mål* är en viktig del av företagets kompetens. Precis som när det gäller erfarenhet kan bedömning av tidigare måluppfyllelse antingen avse arkeologiska undersökningar generellt eller endast undersökningar av den typ som är aktuell. Jag tycker dock att det finns svårigheter med att använda måluppfyllelse som ett underlag för att bedöma företagets kompetens. Min uppfattning är att få länsstyrelser i dagsläget har ett väl fungerande system för utvärdering av arkeologiska undersökningar. Detta innebär att det ofta är svårt för länsstyrelsen att bedöma och dokumentera graden av måluppfyllelse hos en undersökare. Enligt min mening är en mer generell bedömning av ett företags förmåga till måluppfyllelse därför i dagsläget inte möjlig att göra. Ett sätt att komma runt detta problem kan vara att göra definitionen på måluppfyllelse förhållandevis enkel. Den kan tex handla om att rapporter kommer in i tid och är fullständiga. Jag anser att denna typ av måluppfyllelse borde vara möjlig för länsstyrelsen att bedöma och to m att mäta redan idag. Under denna förutsättning lämpar sig även måluppfyllelse som ett urvalskriterium.

Ett annat möjligt tillvägagångssätt skulle kunna vara att länsstyrelsen kräver att undersökaren i undersökningsplanen redovisar *exempel* på undersökningar med god måluppfyllelse. Ett kvalificeringskrav skulle tex i sådana fall kunna vara att undersökaren ska redovisa exempel på god måluppfyllelse i en undersökning av samma typ som den aktuella.

När det gäller kriterierna "erfarenhet" och "måluppfyllelse" är det enligt min mening lämpligt att länsstyrelsen anger kvalificeringskrav som är specifika för den aktuella undersökningen. Om länsstyrelsen anser att det är lämpligt kan man även använda dem som urvalskriterier i anbuds förfaranden. Möjligheten finns exempelvis att dela ut fler poäng eller högre betyg till en undersökare som överträffar kvalificeringskravet. Vid ett anbuds för-

farande tycker jag att det är rimligt att dessa extrapoäng, etc., ingår i den fortsatta utvärderingen av anbudet.

Förslag till kvalitetskriterier

- Att länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget tydligt anger krav på den undersökande organisationens och personalens kompetens.
- Att den undersökande organisationens kompetens dels utgår ifrån kraven i 7 § i Riksantikvarieämbetets föreskrifter (KRFS 2007:2), dels omfattar specifika krav på erfarenhet och måluppfyllelse med utgångspunkt i den aktuella undersökningen.
- Att kraven på personalens kompetens dels omfattar kriterierna utbildning och erfarenhet generellt, dels specifika krav med utgångspunkt i den aktuella undersökningen.

3.4 Utvärdering av anbud - övrigt

3.4.1 Förutsättningar

En förutsättning för att ett system med anbudskonkurrens ska fungera är att anbudsvärderingen görs på ett affärsmässigt och icke-diskriminerande sätt. Av såväl ekonomiska som kvalitetsmässiga och rättviseskäl är det viktigt att utvärderingen är så objektiv, förutsägbar och transparent som möjligt.

Enligt Kulturminneslagen omfattas inte upphandling av arkeologisk undersökare av varken Lagen (2007:1091) om offentlig upphandling (LOU) eller Lagen (2007:1092) om upphandling inom områdena vatten, energi, transporter och posttjänster. Förutsättningarna för utvärdering av anbud skiljer sig därför en del mellan KML och LOU.

I Riksantikvarieämbetets föreskrifter och allmänna råd (KRFS 2007:2) och Vägledning för uppdragsarkeologi (Vägledning 2007, avsnitt 4 och 5) ges anvisningar och rekommendationer för hur utvärderingen av anbud enligt KML ska eller bör gå till.

Enligt min mening kan förutsättningarna för utvärdering av anbud sammanfattas på följande vis:

- Länsstyrelsen ska i förfrågningsunderlaget ange *kvalificeringskraven* (skall-kraven) för det arkeologiska uppdraget, dvs de krav som undersökaren måste uppfylla för att överhuvudtaget kunna få utföra uppdraget.
- I förfrågningsunderlaget ska länsstyrelsen redogöra för hur *prövning och bedömning* av undersökningsplanerna (anbudet) kommer att göras.
- Länsstyrelsen ska även redovisa de *kvalitetskriterier* som kommer att ligga till grund för bedömningen av undersökningsplanerna.
- De kvalitetskriterier som bör prövas är *frågeställningarnas och rapporteringens relevans* i förhållande till länsstyrelsens angivna syfte och inriktning, *metod och genomförande*, undersökarens *lämplighet och kompetens*.

- Länsstyrelsen bör tydligt ange *vad kriterierna avser*.
- Länsstyrelsen bör även ange vilken *modell för bedömning* av kriterierna som kommer att användas.
- Länsstyrelsen ska rangordna utvärderingskriterierna efter angelägenhetsgrad. Detta ökar förutsägbarheten och transparensen i utvärderingen.
- I förfrågningsunderlaget ska länsstyrelsen ange att den kommer att anta den mest *kostnadseffektiva* undersökningsplanen, dvs en undersökningsplan som bedöms kunna resultera i en undersökning av god kvalitet till en rimlig kostnad.

3.4.2 Utvärdering

Enligt föreskrifterna och vägledningen ska länsstyrelsen genomföra sin bedömning av undersökningsplanerna i tre steg:

- Länsstyrelsen ska kontrollera att undersökningsplanerna är fullständiga och att alla kvalificeringskrav är uppfyllda.
- De undersökningsplaner som uppfyller kvalificeringskraven ska utvärderas utifrån de kvalitetskriterier som har angivits i förfrågningsunderlaget.
- De undersökningsplaner som länsstyrelsen bedömer kan resultera i en undersökning av god kvalitet och som motsvarar den ambitionsnivå som länsstyrelsen har angivit, ska i det tredje steget genomgå en prisjämförelse efter vilken den mest kostnadseffektiva undersökningsplanen ska antas.

3.4.3 Steg 1 – kvalificeringskrav

Jag uppfattar steg 1 i utvärderingen av anbuderna som relativt okomplicerad. Ett anbud som inte uppfyller skall-kraven brukar normalt sett uteslutas från vidare utvärdering. Min erfarenhet är dock att sådana brister ofta beror på slarv eller glömska. Det borde därför inte vara orimligt att länsstyrelsen låter anbudsgivaren åtgärda bristen genom att begära in förtydliganden eller kompletteringar av anbudet. En förutsättning är naturligtvis att kompletteringarna inte förändrar innehållet i de uppgifter som har lämnats in tidigare (jfr KRFS 2007:2, 19 §).

Precis som när det gäller annan offentlig upphandling är det viktigt att de kvalificeringskrav som länsstyrelsen ställer i förfrågningsunderlaget är rimliga i förhållande till det arkeologiska uppdragets karaktär. I LOU-sammanhang kallas detta för proportionalitetsprincipen (se Rätt upphandling 2005:11). Enligt min mening finns det inte heller någon anledning att ställa fler skall-krav än vad som är absolut nödvändigt för det aktuella uppdraget. Det är dock min erfarenhet att länsstyrelsen, för att följa de anvisningar som Riksantikvarieämbetet ger i föreskrifterna och för att vara säker på att få in jämförbara undersökningsplaner, ibland kan vara tvungen att använda sig av förhållandevis många skall-krav.

3.4.4 Steg 2 – kvalitetskriterier

Steg 2 i utvärderingen av anbuderna innebär att länsstyrelsen bedömer kvaliteten på undersökningsplanerna utifrån de kvalitetskriterier som har angivits i förfrågningsunderlaget. Enligt min uppfattning är det, precis som i annan offentlig upphandling, rimligt att endast de kriterier som anges i förfrågningsunderlagen får påverka bedömningen av kvaliteten. Två kriterier som jag anser vara grundläggande att använda vid en sådan bedömning är företagets och personalens *kompetens* samt förslaget till *genomförande* av den arkeologiska undersökningen.

I avsnitt 3.3.5 ovan diskuterade jag olika möjligheter att bedöma kvaliteten på kompetensen. Jag föreslog att företagets och personalens kompetens antingen kan användas enbart som ett kvalificeringskrav eller som ett kvalificeringskrav *och* ett utvärderingskriterium.

Som jag ser det är undersökarens förslag till genomförande i mångt och mycket, det svåraste för länsstyrelsen att bedöma vid anbudsutvärderingen. Genomförandet av en arkeologisk undersökning innehåller många olika moment som alla, i varierande omfattning, påverkar kvaliteten på undersökningen. I de allmänna råden (föreskrifterna 12 §) och i vägledningen för uppdragsarkeologi (2007, avsnitt 5.3.3) har Riksantikvarieämbetet redovisat sin uppfattning om vad bedömningen av genomförandet bör innehålla för typ av ställningstaganden. Utifrån den uppfattningen och de synpunkter på kvalitet som jag har fört fram tidigare i förstudien, skulle bedömningen av kvaliteten på genomförandet kunna delas upp i exempelvis följande delar. Jag vill understryka att urvalet i högre grad är relevant för särskilda undersökningar än för utredningar och förundersökningar.

Kvalitetskriterier:

- Undersökarens förslag till hur man ska nå målgrupperna med information om undersökningen och dess resultat (se ovan, avsnitt 3.3.2).
- Frågeställningarnas relevans i förhållande till kunskapsläge och kunskapsbehov. Enligt min mening är det viktigt för bedömningen av kvaliteten att undersökaren i undersökningsplanen kan visa detta samband (se ovan, avsnitt 3.3.3).
- Frågeställningarnas samhällsrelevans. Det är viktigt att uppdragsarkeologins resultat upplevs som angelägna av samhället. Ett sätt att åstadkomma detta är att anknyta till aktuell samhällsdebatt. Om undersökaren kan visa denna koppling mellan frågeställningar och samhällsdebatt anser jag att detta är ett uttryck för god kvalitet.
- Frågeställningarnas relevans i förhållande till fornlämningens kunskapspotential, såsom den kommer till uttryck i förundersökningsresultaten. Jag anser att det är viktigt att undersökaren i undersökningsplanen kan visa sambandet mellan frågeställningarna och förundersökningsresultaten (se ovan, avsnitt 3.3.3). Är det fruktbara frågeställningar som ställs? Utnyttjas fornlämningens potential på bästa sätt, d v s prioriteras det material som har bäst förutsättningar och uppmärksammas relevanta företeelser/strukturer i materialet?

- Trovärdigheten i det teoretiska metodresonemanget. Är det rimligt att tro att de förslagna källmaterialen och egenskaperna i källmaterialen kan säga någonting om de frågeställningar som ska belysas? Är det rimligt att tro att de aktuella källmaterialen och egenskaperna kan påträffas vid undersökningen? Enligt min mening bygger länsstyrelsens bedömning av kvaliteten på det teoretiska metodresonemanget på att undersökaren kan visa denna rimlighet i undersökningsplanen (se ovan, avsnitt 3.3.4).
- Valet av undersökningsmetoder. Är det rimligt att tro att man med hjälp av undersökningsmetoderna kommer att kunna identifiera de källmaterial och egenskaper i detta som har redovisats i det teoretiska metodresonemanget? Precis som jag har varit inne på flera gånger ovan anser jag att det är viktigt att undersökaren tydligt argumenterar för detta i undersökningsplanen (se ovan, avsnitt 3.3.4).
- Valet av analysmetoder. Är det rimligt att tro att analysmetoderna kommer att kunna identifiera de aktuella källmaterialen och egenskaperna (se ovan, avsnitt 3.3.4)?
- Valet av dokumentationsmetod. Är det rimligt att tro att sättet att dokumentera undersökningen kommer att identifiera aktuella källmaterial och egenskaper (se ovan, avsnitt 3.3.4)?
- Valet av teknisk utrustning. Är valet av teknisk utrustning lämpligt för att identifiera och dokumentera aktuella källmaterial och egenskaper (se ovan, avsnitt 3.3.4)?
- Valet av fyndstrategi. Är sättet att samla in och registrera fyndmaterialet lämpligt för att fånga upp de källmaterial och egenskaper som enligt det teoretiska metodresonemanget kan belysa frågeställningarna? Är sättet att tillvarata och bevara fyndmaterialet lämpligt för att förmedla den kunskap som undersökningen genererar till målgrupperna (se ovan, avsnitt 3.3.6)?
- Valet av rapporteringsstrategi. Är sättet att avrapportera och kommunicera resultaten av undersökningen ändamålsenligt för att nå målgrupperna (se ovan, avsnitt 3.3.2 och 3.3.7)?
- Tidsåtgången. Är den beräknade tidsåtgången tillräcklig för att undersökaren ska hinna utföra undersökningen på det sätt som har angivits i undersökningsplanen (se ovan, avsnitt 3.3.8)?

För samtliga bedömningskriterier ovan anser jag att undersökarens argumentation är avgörande för länsstyrelsens möjligheter att bedöma kvaliteten på förslaget till genomförande.

Vid utvärderingen av förslagen till genomförande behöver man naturligtvis inte tillmäta alla bedömningskriterier lika stor betydelse. Utifrån förutsättningarna i det enskilda fallet kan vissa kriterier betraktas som viktigare än andra. För förutsägbarheten och transparensens skull anser jag att det är rimligt att detta i sådana fall framgår av förfrågningsunderlaget.

En bedömningspunkt som, enligt min mening, alltid är viktig är tidsåtgången. Om den beräknade tidsåtgången inte är tillräcklig för att undersökarens förslag till genomförande ska hinnas med, kan kvaliteten på detta

knappast vara bra. Ovan i avsnitt 3.3.8 diskuterade jag olika sätt som länsstyrelsen kan hantera detta vid utvärdering av anbud. Oavsett vilket förfarande man väljer kommer tidsåtgången att kunna bedömas först när kostnadsberäkningen har öppnats. Alla andra uppgifter som krävs för att bedöma genomförandet finns i undersökningsplanen. Den beräknade tidsåtgången kommer m a o att kunna bedömas först efter det att de andra bedömningskriterierna har utvärderats. Ett sätt att hantera detta är att dela upp bedömningen av genomförandet i två delar. En *preliminär* bedömning görs efter att kuvertet med undersökningsplanen har öppnats. En *slutgiltig bedömning* görs efter att kuvertet med kostnadsberäkning och tidsåtgång har öppnats.

3.4.5 Steg 3 – prisjämförelse

Steg 3 i utvärderingen av anbud innebär att länsstyrelsen gör en jämförelse av priset mellan de undersökningsplaner som i steg 2 bedömdes ha en god kvalitet. Syftet med detta steg i utvärderingen är att finna den mest kostnadseffektiva undersökningsplanen, dvs den plan som länsstyrelsen bedömer garanterar god kvalitet till rimlig kostnad (Vägledning 2007, avsnitt 5.3.4).

3.4.6 Kvalitet i förhållande till kostnad

Länsstyrelsen kan använda olika sätt för att bedöma kvaliteten på undersökningsplaner, att jämföra priset mellan olika anbud och väga samman kvalitet och pris för att hitta den mest kostnadseffektiva undersökningsplanen. I det avseendet skiljer sig inte ett anbuds förfarande enligt KML från ett enligt LOU. De sätt som länsstyrelsen brukar använda för att välja arkeologisk undersökare är normalt sett hämtade från offentliga upphandlingar. En beskrivning och kritisk analys av olika metoder att utvärdera pris och kvalitet i offentlig upphandling har gjorts i Konkurrensverkets regi (Konkurrensverkets uppdragsforskningsserie 2004:1). En kort men bra sammanfattning av denna analys finns i Riksantikvarieämbetets vägledning för uppdragsarkeologi (2007, avsnitt 5.3.5).

Som jag ser det kan man, mycket förenklat, säga att länsstyrelsen för närvarande använder sig av två olika sätt att utvärdera kvalitet och pris i arkeologiska anbud.

Det ena sättet innebär att man med hjälp av siffror poängsätter kvaliteten på undersökningsplanen. Varje kvalitetskriterium (oftast kompetens och genomförande) bedöms och poängsätts separat. Varje kvalitetskriterium viktas utifrån den betydelse som länsstyrelsen anser att respektive kriterium har för den aktuella undersökningen. Viktningen uttrycks oftast i procent. Genom att multiplicera poängen för varje kvalitetskriterium med dess viktprocent får varje kriterium en utvärderingspoäng. Genom att lägga ihop utvärderingspoängen för samtliga kvalitetskriterier får man en sammanlagd poäng för kvaliteten på undersökningsplanen.

Utvärderingskriteriet "pris" tilldelas också en viktprocent. Hur stor procentsatsen är beror på hur stor betydelse för valet av undersökare som länsstyrelsen anser att priset ska ha jämfört med kvaliteten. Detta kan

Undersökning vid strandbrinken, Strandvägen, Motala, Östergötland (2010). Foto: Eva Skyllberg, Riksantikvarieämbetet.

naturligtvis variera beroende på typ av undersökning. Priset poängsätts med hjälp av en matematisk beräkningsmodell. Prispoängen multipliceras med prisets viktprocent vilket ger en utvärderingspoäng för priset. Utvärderingspoängen för kvalitet och pris läggs ihop och det anbud som har högst poäng vinner.

Prispoängen fås genom att varje enskilt pris relateras till lägsta inlämnade pris. Detta sker genom att lägsta pris divideras med respektive enskilt pris. Denna utvärderingsmodell är en av de allra vanligaste vid upphandling enligt LOU. Flera varianter på detta sätt att beräkna prispoängen finns också (Konkurrensverkets uppdragsforskningsserie 2004:1, s. 44ff).

Svagheten med att beräkna prispoäng genom att relatera olika anbudspris till varandra är att priset på ett anbud som inte har en möjlighet att vinna, kan komma att påverka rangordningen mellan de anbud som kan vinna. Ett sätt att undvika detta är att upphandlaren själv bestämmer referenspriset och dessutom håller detta hemligt till dess att anbudstiden har gått ut (a.a:60f).

Det andra sättet att utvärdera kvalitet och pris i arkeologiska anbud innebär en mer resonerande värdering av kvaliteten på undersökningsplanerna, en mer subjektiv värdering av priset och även en mer subjektiv och resonerande sammanvägning av kvalitet och pris. Länsstyrelsen använder sig i detta fall av språkliga nyanser för att värdera kvalitet och relatera denna till priset (jfr a.a:29, 36ff).

Ett tredje sätt att utvärdera kvalitet och pris är att använda modeller som istället för att poängsätta pris bygger på man prissätter kvalitet (a.a:62ff). Istället för att enbart sätta poäng på kvalitetskriterierna i anbudet, översätter man dessa poäng i monetära termer. Detta kan göras antingen i procent eller i absolut antal kronor. Bedömningen av kvaliteten kommer att resultera i ett justerat anbudspris. Den anbudsgivare som efter justeringen har lägst anbudspris vinner anbudet. Denna utvärderingsmodell är ovanlig vid offentlig upphandling och har, så vitt jag vet, aldrig prövats vid arkeologiska anbudsförfaranden.

Denna tredje modell förordas av författarna till Konkurrensverkets uppdragsforskningsserie 2004:1. De anser att den stora fördelen med detta förfarande är att priset enbart kommer att påverka det egna anbudets rangordning och inte rangordningen mellan andra anbud.

3.4.7 Bedömning av anbud

Som jag påpekade i inledningen av avsnitt 3.4.1 tycker jag att det av såväl ekonomiska som kvalitetsmässiga och rättviseskäl är viktigt att bedömningen av anbud är så objektiv, förutsägbar och transparent som möjligt. Bedömningen av ett anbud på en arkeologisk undersökning kan naturligtvis aldrig vara objektiv i egentlig mening. Genom att redan i förfrågningsunderlaget tydligt tala om vilka delar av undersökningen som man tycker är särskilt viktiga och som man följaktligen kommer att bedöma samt genom att tala om *hur* man kommer att göra bedömningen, gör man det åtminstone möjligt att *kontrollera* subjektiviteten. För mig innebär god kvalitet därför att länsstyrelsen redan i förfrågningsunderlaget tydligt:

- redogör för hur prövning och bedömning av anbud kommer att göras,
- redovisar de kvalitetskriterier som kommer att ligga till grund för bedömningen av anbudet,
- anger vad kvalitetskriterierna avser,
- anger utvärderingskriteriernas rangordning, t ex genom absolut viktning,
- anger vilken modell för bedömning av kriterierna som kommer att användas.

Enligt min uppfattning lider utvärderingarna av arkeologiska anbud generellt av att inte vara tillräckligt förutsägbara och transparenta. De flesta förfrågningsunderlag som jag har kommit i kontakt med har brister på en eller flera av ovannämnda punkter.

Som framgick ovan av avsnitt 3.4.6 finns det också brister i de utvärderingsmetoder som länsstyrelsen normalt använder idag. När det gäller det subjektiva och resonerande sättet att utvärdera undersökningsplaner, är, enligt min mening, förutsägbarheten och transparensen i utvärderingen begränsad. I det avseendet har ett system med poängsättning vissa fördelar. Det är dock viktigt att understryka att en utvärdering av anbud med hjälp av poäng, viktning och matematiska beräkningsmodeller inte automatiskt innebär att bedömningen av kvalitetskriterierna är tydligare, bättre eller mer objektiv än vid mer resonerande utvärderingar. I grunden är det samma typ av subjektiva bedömning av kvaliteten i båda fallen. Skillnaden är att bedömningen i det ena fallet översätts till poäng eller betyg.

Som jag ser det är poängsättning, viktning av urvalskriterier och användande av matematiska beräkningsmodeller för att poängsätta pris i första hand ett sätt för länsstyrelsen att väga samman kvalitet och pris på ett förutsägbart sätt. Detta ökar transparensen i utvärderingen. Utan en sådan beräkningsmodell ökar risken för godtycke i bedömningen av relationen mellan kvalitet och pris och bedömningen av vad som är en kostnadseffektiv undersökning. Det kan bli svårt för anbudsgivaren att förutse hur hans/hennes avvägning mellan kvalitet och pris kommer att uppfattas av länsstyrelsen.

De flesta länsstyrelser som utvärderar kvalitet med hjälp av poängsättning använder ett system med fem betygsnivåer. Vanligtvis bedöms undersökarens hela förslag till genomförande samlat med hjälp av dessa fem nivåer. Av egen erfarenhet anser jag att detta är en för grov metod att poängsätta ett förslag till genomförande, som ju omfattar så pass många separata moment. Risken är stor att man inte kommer att fånga upp de skillnader som sannolikt finns mellan olika förslag. För att få en mer rättvisande bild av kvaliteten på olika förslag till genomförande föreslår jag att länsstyrelsen delar upp dessa i flera mindre delar som bedöms och poängsätts var och en för sig. Förslag på sådana delar redovisades ovan i avsnitt 3.4.4.

Fördelen med att dela upp och bedöma genomförandet i flera mindre delar är också att subjektiviteten i utvärderingen begränsas. Genom att bedömningen inriktas på mer snävt begränsade och tydligare redovisade

kvalitetsparametrar kommer utvärderingen i högre grad att kunna kontrolleras, t ex av anbudsgivarna (jfr diskussion i Gustafsson och Magnusson Staaf 2002:16 om bedömning av kvalitet i rapporter).

Det tredje sättet att utvärdera kvalitet och pris genom att prissätta kvalitet skulle behöva prövas i en arkeologisk utvärdering. Ur ett humanistiskt perspektiv känns det vanskligt att försöka värdera kvalitativa egenskaper i kronor. Frågan är dock om det mest är en fråga om vana. Rent principiellt borde det inte vara svårare att prissätta kvalitet än att poängsätta pris (Konkurrensverkets uppdragsforskningsserie 2004:1, s. 63).

Förslag till kvalitetskriterier

- Att länsstyrelsen vid anbudsförfaranden i förfrågningsunderlaget tydligt:
 - » redogör för hur prövning och bedömning av anbudet kommer att göras,
 - » redovisar de kvalitetskriterier som kommer att ligga till grund för bedömningen av anbudet,
 - » anger vad kvalitetskriterierna avser,
 - » anger utvärderingskriteriernas rangordning, t ex genom absolut viktning,
 - » anger vilken modell för bedömning av kriterierna som kommer att användas.
- Att länsstyrelsen vid anbudsförfaranden använder sig av en utvärderingsmodell som gör det möjligt att väga samman kvalitet och pris på ett förutsägbart sätt.
- Att länsstyrelsen vid anbudsförfaranden delar upp utvärderingen av undersökarens förslag till genomförande i separata delar som tydligt redovisas i förfrågningsunderlaget och bedöms/poängsätts var och en för sig.

4. Kvalitativa nyckelmoment

I stället för att göra en traditionell sammanfattning av innehållet i förstudien, tänker jag avsluta med att peka ut några arbetsmoment som jag ser som särskilt viktiga för kvaliteten på uppdragsarkeologin. Jag vill understryka att detta är mitt eget, högst personliga urval av kvalitativa nyckelmoment. Urvalet gör inte anspråk på att vara varken fullständigt eller representativt för hela planeringen av uppdragsarkeologin. Urvalet bygger på de synpunkter och intryck som jag har fått under arbetet med förstudien samt den kunskap och erfarenhet som jag har skaffat mig under de år jag har arbetat med uppdragsarkeologi, främst på länsstyrelsen.

4.1 Förundersökningen

Alla de personer och organisationer som jag har talat med under arbetet med förstudien har varit överens om att en bra förundersökning är en av de viktigaste förutsättningarna för god kvalitet i uppdragsarkeologin.

Grundläggande är att en förundersökning måste tillåtas vara tillräckligt omfattande för att kunna ge en representativ bild av fornlämningen. Länsstyrelsen måste m a o försäkra sig om att förundersökningen görs på ett sådant sätt att länsstyrelsen får den information den behöver för att kunna ta ställning till kunskapsläge, kunskapsbehov och kunskapspotential för den aktuella fornlämningen. Om förundersökningen inte är tillräckligt omfattande är det enligt min mening i praktiken omöjligt att använda ett vetenskapligt deduktivt arbets sätt i den särskilda undersökningen.

Min uppfattning är att länsstyrelsen behöver bli bättre på att utnyttja förundersökningsinstrumentet för sina syften. Jag tycker tex inte att det är orimligt att länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget tydligt kräver att undersökaren i förundersökningsrapporten ska redovisa såväl fornlämningens vetenskapliga som pedagogiska kunskapsläge, kunskapsbehov och kunskapspotential. En förundersökning som inte klarlägger dessa förhållanden kan, enligt min åsikt, knappast vara av riktigt god kvalitet. Länsstyrelsen borde kanske inte ens godkänna en förundersökningsrapport som inte redovisar dessa förhållanden tydligt!? Vissa fornlämningar är komplexa och kan under lång tid ha varit föremål för ett mycket stort antal arkeologiska insatser av skiftande kvalitet. Att bringa reda i ett snårigt undersökningsläge har ofta lämnats till den särskilda undersökningen med följderna att det blir mycket svårt för länsstyrelsen att göra en god beställning av en undersökning. Det är betydligt bättre att länsstyrelsen istället beställer en utvärdering och sammanfattning av de olika arkeologiska insatserna inom ramen för förundersökningen.

Döseryggen, Skåne (2008). Foto: Leif Gren, Riksantikvarieämbetet.

4.2 Länsstyrelsens val och redovisning av inriktning och ambitionsnivå

Eftersom länsstyrelsens val av inriktning och ambitionsnivå är utgångspunkten för undersökaren när denne planerar genomförandet av undersökningen, har dessa val stor betydelse för kvaliteten på det arkeologiska resultatet. Enligt min uppfattning finns det en hel del utrymme för förbättringar i de sätt på vilka länsstyrelsen för närvarande arbetar med dessa frågor. Något annat är egentligen inte att vänta. Det är ju först i och med de nya föreskrifterna (1 januari 2008) som länsstyrelsen uttryckligen har fått ansvaret att välja inriktning och ambitionsnivå. Det är inte förvånande att det krävs en del utvecklingsarbete innan länsstyrelsen kan göra detta på ett bra sätt.

Valet av inriktning och ambitionsnivå handlar naturligtvis mycket om kunskap. Om denna kunskap inte finns på en enskild länsstyrelse, behöver denna länsstyrelse hitta sätt att inhämta nödvändig kunskap från annat håll. Förundersökningen är självfallet ett sådant sätt (se ovan avsnitt 4.1). Dessa ”externa” sätt att inhämta kunskap behöver dock utvecklas. Detta är en förutsättning för god kvalitet i uppdragsarkeologin.

Det är inte endast själva *valet* av inriktning och ambitionsnivå som är viktigt för kvaliteten. Också det sätt på vilket länsstyrelsen *redovisar* valet av inriktning och ambitionsnivå i förfrågningsunderlaget är viktigt för kvaliteten på uppdragsarkeologin. Förutom att en tydlig redovisning av dessa förutsättningar är viktig för genomförandet av undersökningen, är den också av stor betydelse för möjligheterna att genomföra bra anbudsförfaranden. För att anbuden (undersökningsplanerna) ska vara jämförbara krävs att länsstyrelsens redovisning av inriktning och ambitionsnivå är så pass tydlig att undersökarna uppfattar uppdraget på samma sätt. Jag tror att länsstyrelsens anvisningar ibland kan vara så knapphändiga att de i det avseendet kan vara ett problem. Här finns utrymme för förbättringar.

När det gäller utredningar och förundersökningar kan ett sätt vara att länsstyrelsen utvecklar användandet av kvantitativa anvisningar. När det gäller särskilda undersökningar behöver länsstyrelsen utveckla och förtydliga den verbala beskrivningen av inriktning och ambitionsnivå.

4.3 Målgrupper

För att uppdragsarkeologin ska kunna uppfattas som angelägen av resten av samhället är det viktigt att den kunskap och de insikter som den genererar når ut till de personer och grupper som är intresserade av dem. Precis som när det gäller val av inriktning och ambitionsnivå är det först sedan de nya föreskrifterna från och med 2008 som länsstyrelsen har fått ett uttalat ansvar för valet av målgrupper. Det är också först då som ”målgrupp” på allvar blir ett centralt begrepp i uppdragsarkeologin. Det finns nu följaktligen ett behov av att hitta former för såväl länsstyrelsen som undersökarna att arbeta med målgrupper.

Som jag ser det har uppdragsarkeologins målgrupper tidigare endast mycket allmänt definierats som ”den arkeologiska forskningen” och ”all-

mänheten”. I det fortsatta arbetet med målgrupper tror jag att det är viktigt att inte enbart fokusera på sådana allmänt hållna målgrupper, utan även på målgrupper som är specifika för den aktuella undersökningen och den aktuella platsen.

Länsstyrelsen behöver hitta sätt att identifiera uppdragsarkeologins målgrupper och deras behov av arkeologisk och historisk kunskap. Undersökarna i sin tur behöver utveckla metoder för att bättre nå olika målgrupper med information om de uppdragsarkeologiska undersökningarna och deras resultat.

4.4 Frågeställningar – teoretiskt metodresonemang – praktisk fältmetod

Av såväl Riksantikvarieämbetets verkställighetsföreskrifter som allmänna råd och vägledning (Vägledning 2007–2010) framgår att uppdragsarkeologins kunskapsproduktion ska ske med hjälp av ett sorts deduktivt arbetssätt. Inför särskilda undersökningar ska frågeställningar formuleras och metoder för att besvara dessa frågeställningar redovisas. Enligt min mening finns det dock en del brister i det sätt på vilket detta i praktiken fungerar idag. För att bättre kunna utnyttja potentialen i arbetssättet anser jag att undersökarna behöver utveckla vissa delar av den vetenskapliga planeringen av undersökningarna. Jag tycker exempelvis att undersökarna behöver:

- bli bättre på att i undersökningsplaner visa hur valet av frågeställningar hänger samman med aktuella kunskapsbehov och fornlämningars kunskapspotential,
- utveckla det teoretiska metodresonemanget, dvs de teoretiska förutsättningarna att besvara frågeställningarna,
- bli bättre på att tydligt visa sambandet mellan valet av frågeställningar, teoretiskt metodresonemang och praktisk fältmetod.

4.5 Utvärdering av anbud

En förutsättning för att ett system med anbudskonkurrens ska fungera är att anbudsvärderingen görs på ett affärsmässigt och icke-diskriminerande sätt. Av såväl ekonomiska som kvalitetsmässiga och rättviseskäl är det viktigt att utvärderingen är så objektiv, förutsägbar och transparent som möjligt.

De flesta personer som jag har talat med i samband med arbetet med förstudien menar att länsstyrelsens utvärdering av anbud generellt har blivit tydligare och bättre under de senaste åren. Av egen erfarenhet anser jag dock att det fortfarande finns ett behov av såväl förtydliganden som förbättringar när det gäller anbudsvärdering. Jag tycker personligen att främst följande förhållanden behöver ses över:

- Förutsägbarheten och transparensen i utvärderingen av anbuderna behöver förbättras.
- Länsstyrelsen behöver redovisa tydligare hur utvärderingen av anbuderna kommer att gå till.

- Länsstyrelsen behöver bli bättre på att förklara vad de olika kvalitets-kriterierna avser.
- Bedömningen av förslagen till genomförande behöver förfinas.
- Länsstyrelsen behöver utveckla en mer korrekt utvärderingsmodell än de som för närvarande används.

4.6 Rapportering

Förutom att länsstyrelsen ska delta i planeringen av arkeologiska undersökningar och bedriva tillsyn av fältarbetet, ska den även ha tillsyn av rapportarbetet. Det är ett välkänt faktum att många länsstyrelser p g a bristande resurser inte anser sig hinna med detta i någon nämnvärd grad (t ex SOU 2005:80, s. 97). Även om det i det avseendet säkerligen finns skillnader mellan olika länsstyrelser, tycks det generellt som att länsstyrelsens inblandning i uppdragsarkeologiska ärenden successivt minskar ju längre fram i hanteringen av ärendena man kommer, från planering till fältarbete och vidare till rapportarbete. Min egen erfarenhet är att rapportfasen ofta nästan uteslutande blir en angelägenhet för undersökaren. Undersökarna har så att säga lämnats att själva reda ut hur rapporten ska se ut och vad den ska innehålla.

Samtidigt har det konstaterats att kvaliteten på arkeologiska rapporter är mycket varierande. Det finns tveklöst utrymme för förbättringar av såväl det formella utförandet som det vetenskapliga innehållet i många rapporter (t ex Gustafsson och Magnusson Staaf 2002, Grundberg 2005). Enligt min mening är det inte osannolikt att länsstyrelsens begränsade tillsyn av rapportarbetet har bidragit till den ibland otillräckliga kvaliteten på rapporterna.

För att bidra till att höja kvaliteten på rapporterna anser jag att länsstyrelsen behöver öka sitt engagemang i rapportarbetet, såväl i den skriftliga rapporten som i övrig rapportering. För att undersökarna ska kunna veta vad länsstyrelsen värdesätter för kvaliteter i rapporteringen, behöver länsstyrelsen redan i förfrågningsunderlaget redovisa fler och tydligare krav på hur rapporteringen ska utformas. Länsstyrelsen behöver dessutom delta mer aktivt i den revidering av planerna för rapportarbetet som normalt sker efter att fältarbetet har avslutats.

Betydelsen av att uppdragsarkeologins resultat når ut till resten av samhället har betonats allt oftare under de senaste åren. Det skulle kunna ses som ett grundläggande kvalitetskriterium för den uppdragsarkeologiska verksamheten. Undersökarna behöver därför utveckla nya sätt att nå målgrupper med resultat, kunskap och insikter från undersökningar.

4.7 Tillsyn

Som påtalades ovan i avsnittet om rapportering är ett genomgående problem i uppdragsarkeologin att länsstyrelsen har svårt att hinna med att utföra tillsyn av arkeologiska undersökningar. Det gäller såväl uppföljning av fältarbete och rapportering som efterföljande utvärdering. En väl fungerande tillsyn är

Keramik från Sittesta, Södermanland (2006). Foto: Eva Skyllberg, Riksantikvarieämbetet.

dock sannolikt en av de viktigaste förutsättningarna för god kvalitet i uppdragsarkeologin. Eftersom den otillräckliga tillsynen, enligt mångas mening, i hög grad beror på bristande resurser hos länsstyrelsen, är det svårt att se att det ska gå att åstadkomma några dramatiska förbättringar av tillsynen utan ett tillskott av resurser till länsstyrelsen. Detta hindrar förstås inte att länsstyrelsen måste försöka göra sitt bästa för att förbättra tillsynen inom ramen för befintliga resurser.

Enligt min mening görs det redan idag mer tillsyn av arkeologiska undersökningar än vad som faktiskt framgår av dokumentationen. Detta gäller inte minst fältarbetsfasen. En arkeologisk undersökning bjuder ofta på överraskningar. Det är sällan som en undersökning kan utföras helt enligt den ursprungliga planen. Det ligger i arkeologins natur att det oväntade ofta inträffar. En arkeologisk undersökning omfattar därför normalt ett flertal olika överläggningar mellan länsstyrelse och undersökare och ställningstaganden som ändrar undersökningens inriktning och genomförande. Enligt min uppfattning är det alltför sällan som denna tillsyn i form av uppföljning redovisas i den skriftliga rapporten eller i annan dokumentation av ärendet. För en utomstående betraktare är dock kunskap om ändringar i undersökningsplanen viktig för möjligheten att förstå hur de arkeologiska resultaten har kommit till.

Kännedomen om ändringar i undersökningsplanen är också av betydelse för möjligheten att utvärdera kvaliteten på undersökningen. Eftersom ändrade förutsättningar är så pass vanligt förekommande i arkeologiska undersökningar, är undersökarens och länsstyrelsens förmåga att hantera sådana förändringar, flexibiliteten, ett viktigt kvalitetskriterium. För att det ska vara möjligt att i efterhand utvärdera denna anpassningsförmåga, är det dock nödvändigt att uppföljningen dokumenteras.

Jag anser följaktligen att både undersökare och länsstyrelse behöver bli bättre på att redovisa undersökningsprocessen. De behöver redovisa och motivera de förändringar av undersökningsplanen som av olika anledningar har genomförts under fält- och rapportarbete.

Referenser

- Adlercreutz, T. 2001. *Kulturregendomsrätt – med en kommentar till kulturminneslagen*.
- Berggren, Å. & Burström, M. (red.) 2002. *Reflexiv fältarkeologi? Återsken av ett seminarium*. Riksantikvarieämbetet.
- Binford, L.R. 1983. *Working at Archaeology*.
- Carlie, A. och Kretz, E. 1998. *Sätt att se på fornlämningar. En teoretisk och metodisk grund för värdebedömning inom kulturmiljövården*. University of Lund. Institute of Archaeology, Report Series No. 60.
- Gill, A. 2008. *Efter den stora berättelsen. Uppdragsarkeologi, kulturmiljövård och förmedling*. Riksantikvarieämbetet.
- Grundberg, J. 2005. *Uppdragsarkeologi i Kronobergs län 1994 – 2004. Uppföljning och utvärdering*. Länsstyrelsen i Kronobergs län 2005:14.
- Gustafsson, A. och Magnusson Staaf, B. 2002. *Rapport om rapporter – en diskussion kring kvalitetsbedömningar av arkeologiska rapporter*. Projekt Uppdragsarkeologi Nr 2001:3.
- Institute for Archaeologists webbsida, www.archaeologists.net.
- Kvalitet i uppdragsarkeologin. Dokumentation från Riksantikvarieämbetets konferens i Stockholm 23–24 november 2009*.
- Larsson, S. 2005. *Öresundsförbindelsen och Väst kustbanan. En översiktlig utvärdering av organisation och genomförande av två stora arkeologiska projekt i Skåne*. Länsstyrelsen i Skåne län.
- Lönn, M. 2006. Uppdragsarkeologi och forskning. *GOTARC. Series C. Arkeologiska Skrifter No 63*.
- Metoder vid utvärdering av pris och kvalitet i offentlig upphandling. En inventering och analys av utvärderingsmodeller inom offentlig upphandling. *Konkurrensverkets uppdragsforskningsserie 2004:1*.
- RAÄ 1995. *Svensk uppdragsarkeologi. Del A. Program för uppföljning*.
- RAÄ 1998. Uppdragsarkeologi. Rekommendationer vid upprättande av undersökningsplaner, utarbetande av rapporter, uppföljning, bedömning av lämplighet och kompetens samt konservering. *Underrättelser från RAÄ 1998:1*.
- Rudebeck, E. m fl (red.) 2001. *Vetenskapligt program för Malmö Kulturmiljö. Den arkeologiska verksamheten*. Malmö Kulturmiljö.
- Rätt upphandling. Arbetsmodell för upphandling av mindre arbeten och tjänster inom fastighetsförvaltning*. Sveriges Kommuner och Landsting. 2005.
- Rönn, M. 2007. Att kvalitetsbedöma arkitekturprojekt. I: *Den omätbara kvaliteten*. Strannegård, L. (red.).
- Schiffer, M.B. 1976. *Behavioral archaeology*.
- Sjögren, K-G. 1999. Om begreppet mellanteori. I: Gustafsson, A. & Karlsson, H. (red.) *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*. Göteborg.
- SOU 2005:80. Uppdragsarkeologi i tiden. Betänkande av Uppdragsarkeologiutredningen.

- Strannegård, L. (red.). 2007. *Den omätbara kvaliteten*. Norstedts Akademiska Förlag.
- Unnerbäck, A. och Nordin, E. 1995. Kulturhistoriskt värde? *Kulturmiljövård 1-2/95*.
- Wetterberg, O. 2008. *Utredning angående uppdragsarkeologin*.
- Willems, W.J.H. & Brandt, R.W. 2004. *Dutch Archaeology Quality Standard*, www.erfgoedinspectie.nl/page/archeologie
- Willems, W.J.H. & van den Dries, M.H. (eds.) 2007. *Quality Management in Archaeology*. Oxbow Books.
- Vägledning för tillämpning av Kulturminneslagen 2007–2010. Uppdragsarkeologi. Tillämpning av Riksantikvarieämbetets föreskrifter och allmänna råd avseende verkställigheten av 2 kap. 10-13 §§ lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.
- *Vägledning 2007*: avsnitt 3, Förfrågningsunderlag; avsnitt 4, Anbudsförfarande eller direktval; avsnitt 5, Bedömning av undersökare och undersökningsplan; avsnitt 6, Beslut.
 - *Vägledning 2009*: avsnitt 1, Samråd och tillståndsprövning inför arbetsföretag; avsnitt 2, Det uppdragsarkeologiska systemet; avsnitt 9, Tillsyn, uppföljning och utvärdering.
 - *Vägledning 2010*: avsnitt 8, Rapportering och dokumentationsmaterial.

SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIÉÄMBETET